

eISSN: 2981-1791

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Publisher: Imam Khomeini International University

An Analysis of the Structural Differences between the Old Bazaar of Sanandaj City and the Iranian Bazaars

Mohammad Ebrahim Zarei^{(1)*}, Houshmand Alizadeh⁽²⁾, Arman Bahmani Oramani⁽³⁾

1- PhD in Archeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

2- PhD in Urban planning, Faculty of Art and Architecture, Kurdistan University, Sanandaj, Iran.

3- PhD Researcher of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Kurdistan University, Sanandaj, Iran.

ARTICLE INFO

Abstract

Received: 15/08/2024
Accepted: 24/10/2024
PP. 98-116

Keywords:

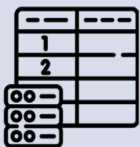
Structural differences, Old Bazaar, Sanandaj City, Iranian Bazaar, Islamic period.

Number of references: 75

Number of figures: 7

Number of tables: 2

Introduction: The characteristic of Iranian cities in the Islamic period was the presence of elements such as mosques, bazaars, neighborhoods, and government citadels, of which the mosque and the bazaar were its two main foundations, and they existed in almost all Iranian cities during the Islamic period. The bazaar usually lacked a pre-planned plan and was formed and expanded over time along the most important passages of the city. Its structure was often formed gradually and was always receptive to physical and functional changes, and the development and expansion of the city was realized in line with its structure. The old bazaar of the city of Sanandaj was built in the Safavid period in sync with the formation of the city, influenced by the ideas of urban planning and architecture of the Isfahan school, and completely ordered, by the rulers of the time, which the course of its formation is different from other Iranian bazaars. The way the bazaar was built, along with other causes and factors, has created structural differences between the old bazaar of Sanandaj city and other bazaars within the Islamic period, in a way that it distinguishes it from other Iranian old bazaars.

The Purpose of the Research: The present research aims to compare the structural characteristics of the old bazaar of Sanandaj city with other Iranian bazaars, to reveal the differences, and to interpret and explain the causes and factors influencing the creation of these differences and distinctons.

Methodology: Due to the reliance on qualitative data and text interpretation methods, this article is methodologically placed in the group of qualitative researches, and the main method of data analysis in it is guided by qualitative content analysis. In guided qualitative content analysis, understanding and interpreting the themes used in the texts is more important than the quantitative counting of words and phrases. In this research, based on the common methods of sampling in qualitative researches, examples of related studies and researches have been selected to facilitate the achievement of the intended goals, and in fact, the focus has been on the texts that they contain more information for the purpose of research. Based on this, the selection of the researches used in the theoretical foundations and research background section, which are a platform for content analysis in the following sections, was based on key concepts such as bazaar, old bazaar, Iranian Islamic city, Iranian city structure, etc.

Findings and Discussion: The findings of the research show that the structure of the old bazaar of Sanandaj city is different from other Iranian bazaars in terms of the components of spatial-physical settlement, the shape structure, the spatial connection and the continuity with the main elements of the city (neighborhood's, government citadel and mosque).

Conclusion: The structural and physical characteristics of the old bazaar of Sanandaj are largely derived from the political and military role of the city and the city-fortress structure of Sanandaj. Also for the design and establishment of the bazaar, only the physical aspect with the centrality and the government castle centrality has been emphasized. Its functional aspect, including commercial, social, communication, cultural and religious functions, was not the priority of its founders. The reasons for the difference between the structure of Sanandaj bazaar and other bazaars in terms of spatial-physical arrangement can be explained due to security

considerations and defining the main communication axis of the city between the two main centers of power, the planned design and construction of the bazaar together with other urban elements, following the ideas of urban planning and architecture of the Isfahan school, the need to create security due to the establishment of the bazaar outside the protective wall of the city, as well as the way of establishing the shops in the old bazaar of Sanandaj. The climatic conditions are one of the main reasons for the difference between the Sanandaj bazaar and other Iranian bazaars in terms of the structural component of the bazaar. The castle structure of the castle in the city, the topographic conditions, competition and political and military conflicts cause the difference between the old bazaar of Sanandaj and other Iranian bazaars in the component of spatial connection with the main elements of the city.

Funding: There is no funding support.

Authors' Contribution: Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work

Conflict of Interest: Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments: We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

Use your device to scan
and read the article online

Highlight

- Recognizing the structural components of old Iranian Bazaars with the method of qualitative content analysis.
- Identifying the structural differences of the old Bazaar of Sanandaj compared to other Iranian Bazaars.
- Identifying and analyzing the causes and influencing factors in creating structural differences in the old Bazaar of Sanandaj compared to other Iranian Bazaars.

This paper is an open access and licenced under the [Creative Commons CC BY-NC 4.0](#) licence.

©2024, UST. All rights reserved.

Cite this article: Zarei, M., Alizadeh, H., & Oramani, A(2024). An Analysis of the Structural Differences between the Old Bazaar of Sanandaj City and the Iranian Bazaars. *Urban Strategic Thought*, 2(2(4)), 98-116.

 <http://doi.org/10.30479/ust.2024.20776.1159>

 https://ut.journals.ikiu.ac.ir/article_3531.html

*. Corresponding Author (Email: me-zarei@basu.ac.ir) / (Phone: +989183717092)

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

مقاله علمی- پژوهشی

تحلیلی بر تفاوت‌های ساختاری بازار قدیمی شهر سنندج با بازارهای ایرانی

محمد ابراهیم زارعی^(۱)، هوشمند علیزاده^(۲)، آرمان بهمنی اورامانی^(۳)

- ۱- دکتری باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.
 ۲- دکتری شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.
 ۳- پژوهشگر دوره دکتری شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۳ صص: ۹۸-۱۱۶	مقدمه: از ویژگی شهرهای ایرانی در دوره اسلامی وجود عناصر مسجد، بازار و محله و ارگ حکومتی بود. عنصر بازار به عنوان شالوده شهر دربرگیرنده ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و جغرافیایی در فضایی واحد بود. بازار در گذر زمان در امتداد مهم‌ترین گذرهای شهر به صورت تدریجی شکل گرفته و گسترش می‌یافت. بازار قدیمی سنندج، که هم‌زمان با شکل‌گیری شهر و متأثر از اندیشه‌های شهرسازی مکتب اصفهان، به صورت یک‌باره ساخته شد، دارای تفاوت‌های ساختاری با سایر بازارهای ایرانی در دوره اسلامی است.
واژگان کلیدی: تفاوت‌های ساختاری، بازار قدیمی، شهر سنندج، بازارهای ایرانی، دوره اسلامی	هدف پژوهش: پژوهش حاضر بر آن است تا ویژگی‌های ساختاری بازار قدیمی شهر سنندج را با سایر بازارهای ایرانی مقایسه کند، تفاوت‌ها را آشکار نماید و به تفسیر و تشریح و علل و عوامل اثرگذار در ایجاد این تفاوت و تمایزها بپردازد.
تعداد منابع: ۷۵	روش‌شناسی: این نوشتار به دلیل اتکا به داده‌های کیفی و روش‌های تفسیری متن، به لحاظ روش‌شناسی در گروه پژوهش‌های کیفی قرار می‌گیرد و روش اصلی تحلیل داده‌ها در آن، از نوع تحلیل محتوای کیفی هدایت شده است. تحلیل محتوا و کدگذاری براساس مفاهیم و مضامین برگرفته از مطالعات و پژوهش‌های مرتبط انتخاب شده و براساس آن به دسته‌بندی مؤلفه‌های شکل دهنده ساختار بازار پرداخته شده است.
تعداد اشکال: ۷	یافته‌ها و بحث: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ساختار بازار قدیمی شهر سنندج از نظر مؤلفه‌های نحوه استقرار فضایی-کالبدی، ساختار شکلی و پیوستگی و اتصال فضایی با عناصر اصلی شهر (محلات، ارگ حکومتی و مسجد) با سایر بازارهای ایرانی دارای تفاوت است.
تعداد جداول: ۲	نتیجه‌گیری: ویژگی‌های ساختاری و کالبدی بازار قدیمی سنندج تا حد زیادی نشأت گرفته از نقش سیاسی و نظامی شهر و ساختار شهر-قلعه‌ای سنندج بوده و در طراحی و استقرار بازار، صرفاً بر بعد کالبدی با محوریت و مرکزیت قلعه حکومتی تأکید شده و بعد کارکردی شامل عملکردهای تجاری، اجتماعی، ارتباطی، فرهنگی و مذهبی در اولویت بنیان‌گذاران آن نبوده است.
	نکات برجسته: - بازشناخت مؤلفه‌های ساختاری بازارهای قدیمی ایرانی با روش تحلیل محتوای کیفی - شناسایی تفاوت‌های ساختاری بازار قدیمی شهر سنندج در مقایسه با سایر بازارهای ایرانی - شناخت و تحلیل علل و عوامل اثرگذار در ایجاد تفاوت‌های ساختاری بازار قدیمی شهر سنندج در مقایسه با سایر بازارهای ایرانی

ارجاع به این مقاله: زارعی، محمد ابراهیم؛ علیزاده، هوشمند و بهمنی اورامانی، آرمان. (۱۴۰۳). تحلیلی بر تفاوت‌های ساختاری های بازار قدیمی شهر سنندج با بازارهای ایرانی. *اندیشه راهبردی شهرسازی*، ۲(۴)، ۹۸-۱۱۶.

این مقاله به صورت دسترسی باز و با مجوز Creative Commons CC BY-NC 4.0 قابل استفاده است.

©2024, UST. All rights reserved.

doi <https://doi.org/10.30479/ust.2024.20776.1159>

* نویسنده مسئول (رایانامه: me-zarei@basu.ac.ir) / (تلفن: ۰۹۱۸۳۷۱۷۰۹۲)

۱- مقدمه و بیان مسئله

شهرهای ایرانی در دوره اسلامی با تأثیرپذیری از دین جدید، دچار تحولات کالبدی و اجتماعی بسیاری شدند. این تحولات باعث شکل‌گیری وجوه اشتراک زیاد آن‌ها با یکدیگر و خصایص متمایزکننده نسبت به سایر شهرهای غیراسلامی گردید (پوراحمد و موسوی، ۱۳۸۹: ۲). در دوره اسلامی با آن که اساس زندگی شهری از شهرنشینی دوره ساسانی مایه می‌گرفت، اما شهرها ویژگی‌هایی داشتند که آن‌ها را از شهرهای پیش از اسلام جدا می‌کرد. در این دوره به علت وسعت امپراتوری اسلامی و گسترش بازار مبادلات، شهرنشینی رونق فراوان یافت و سیمای شهرها دگرگون شد و سازمان‌های دینی در شالوده زندگی شهری اهمیت پیدا کردند (اشرف، ۱۳۵۳: ۱۰). از مشخصه شهرهای ایرانی در این دوره وجود عناصری نظیر مسجد، بازار و محله (حبیبی، ۱۳۹۱: ۴۲ - ۴۹) و ارگ حکومتی بود (حسین‌زاده دلیر و آشنا، ۱۳۹۰: ۳۷)، که مسجد جامع و بازار دو پایه اصلی آن بودند (اشرف، ۱۳۵۳: ۱۸) و تقریباً در تمامی شهرهای ایرانی در دوره اسلامی وجود داشتند.

عناصر بازار با وجود آنکه ریشه در تاریخ ایران باستان دارد، اما نمود واقعی خود را در دوره اسلامی پیدا کرد و در اقتصاد، فرهنگ، سیاست و اجتماع جامعه اسلامی کاملاً موثر بود (شبان، ۱۳۹۵: ۱۲۷). اهمیت بازار تا اندازه‌ای بود که برخی از شرق‌شناسان و دانشمندان، آن را بخش اساسی و هسته مرکزی شهر در دوره اسلامی خوانده‌اند (پاکزاد، ۱۳۹۰: ۵۳۱). بازار در شهر اسلامی در برگیرنده ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و جغرافیایی شهر در فضایی واحد بوده است.

بازار به طور معمول فاقد طرحی از پیش اندیشیده شده بود و در گذر زمان در امتداد مهم‌ترین گذرهای شهر شکل گرفته و گسترش می‌یافت (پاکزاد، ۱۳۹۰: ۵۳۲). ساختار آن غالباً به صورت تدریجی شکل می‌گرفت و همواره پذیرای تغییرات کالبدی و عملکردی بود و توسعه و گسترش شهر در راستای پیکره آن تحقق می‌یافت. این مسأله موجب تقویت مرکزیت بازار از نظر مکانی و کاربردی و مطرح شدن آن به عنوان مهم‌ترین عنصر شهری مسلط بر شهر می‌شد. بازار شهر سنج در دوره صفوی همگام با شکل‌گیری شهر، متأثر از اندیشه‌های شهرسازی و معماری مکتب

اصفهان و به صورت کاملاً دستوری، به وسیله حکام وقت ساخته شد و سیر شکل‌گیری تدریجی را همانند بسیاری از بازارهای کهن ایران در آن نمی‌توان یافت (جهاد دانشگاهی و پردیس هنرهای زیبای تهران، ۱۳۸۸: ۲۴۴).

بررسی‌ها نشان می‌دهد علی‌رغم اهمیت و جایگاه بازار و ساختار آن در سازمان فضایی شهر ایرانی-اسلامی، مطالعات در این زمینه اندک است. از این رو پژوهش حاضر با هدف تحلیل تفاوت‌های ساختاری بازار قدیمی شهر سنج با بازارهای ایرانی به لحاظ موضوع مورد بررسی دارای نوآوری است. این مطالعه با مقایسه ویژگی‌های ساختاری در بازار قدیمی شهر سنج و سایر بازارهای ایرانی در دوره اسلامی، تفاوت‌ها میان آن‌ها را آشکار می‌نماید و به تفسیر و تشریح و علل و عوامل اثرگذار در ایجاد این تفاوت و تمایزها می‌پردازد.

۲- پیشینه پژوهش

بازار به مثابه عنصر اصلی فضایی-عملکردی شهرهای ایرانی در دوره اسلامی، یکی از شاخص‌های اعتبار شهر در طول تاریخ بوده و در نظریه‌پردازی پیرامون شهرهای اسلامی، همواره در راستای نقش و عملکرد شهر مورد توجه بوده است. مطالعات ویرت^۱ بازار را به عنوان مرکز اصلی اقتصادی و معیار اصالت شهرهای شرقی-اسلامی معرفی کرده که اغلب در مرکز شهر واقع شده است (ایراندوست و بهمنی اورامانی، ۱۳۹۰: ۶). از نظر اهلرز^۲ (۱۳۷۳: ۳۰) در میان شاخص‌های شناخت شهرهای اسلامی، بازار یک استثنا و عنصری خاص از نظر شکل، تکوین و عملکرد بوده است. کلارک^۳ درباره بازار شیراز در سال ۱۹۶۲ میلادی، بلیک^۴ درباره شهر مصراته لیبی در سال ۱۹۶۹ میلادی، کار مشترک دو جغرافی‌دان درباره کرمانشاه در سال ۱۹۶۹ میلادی و تحقیقات هاکر^۵ راجع به شهر آمان در سال ۱۹۶۹ میلادی مطالعات با ارزشی را انجام داده‌اند (شفقی، ۱۳۷۸: ۶۵). همچنین ارزش و اهمیت بازار در شهرهای ایرانی از جنبه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، معماری و فضایی مورد بررسی قرار گرفته است (پیرنیا، ۱۳۷۲) و (پوراحمد، ۱۳۷۶) و (شفقی، ۱۳۷۸) و (سلطان‌زاده، ۱۳۸۳) و (رجبی، ۱۳۸۶) و (بهزادفر و همکاران، ۱۳۸۸) و (پورجعفر و پورجعفر، ۱۳۹۰) و (ایراندوست و بهمنی

راه بازرگانی به بسیاری از زبان‌های جهان با همان لفظ و تلفظ درآمده است (دهخدا، ۱۳۳۶: ۳۴۸).

بازار عموماً از دو راسته دکان در مقابل یکدیگر که غالباً سقف آنها را به هم پیوند داده تشکیل شده و اجزائی نظیر کاروانسرا، تیمچه، دربانه، چهار سوق، مسجد، مدرسه، آب انبار و مانند آنها از متعلقات آن به‌شمار می‌آید (خان‌محمدی، ۱۳۸۶: ۵). از دیدگاه پیرنیا «بازار محل اجتماع، محل دادوستد، کانون شورش‌ها و اعتصاب‌ها، سیاست‌مداری‌ها، محل پخش اطلاعات، مراوده، آشنایی و گاهی اوقات نقش مکانی امنیتی را ایفا می‌کرده است» (پیرنیا، ۱۳۸۹: ۱۲۰).

سابقه وجود بازار به عنوان یکی از مهمترین عناصر شهری در ایران، به دوران باستان (حسین‌زاده دلیر و آشنا، ۱۳۹۰: ۳۵) و به مفهوم کنونی آن، به دوره ساسانی باز می‌گردد (حبیبی، ۱۳۹۱: ۳۳). از نظر گیرشمن محل تجمع پیشه‌وران در دوره ساسانی عامل پیدایش بازارهای دوره اسلامی بوده است (گیرشمن، ۱۳۷۴: ۴۱۰). بازار از قرن دوم قمری جزو عناصر اصلی شهرها و روستاهای بزرگ بود (پوراحمد، ۱۳۷۶: ۷۵) و در دوران سلجوقیان به عنوان یک فضای شهری با جزییات معماری شکوفا شد (پاک‌نژاد، ۱۳۹۴: ۴۳). بازار در دوران صفویه به دلیل وجود امنیت و گسترش بازرگانی خارجی، اوج و رونق گرفت و عامل رشد و توسعه شهرها گردید، اما دوره قاجار با ورود کالاهای خارجی به کشور و احداث کارخانه‌ها و کارگاه‌هایی در خارج از چارچوب بازار، نقش و اهمیت اقتصادی آن به تدریج ضعیف شد (اشرف، ۱۳۵۹: ۶۸-۶۰). در دوره پهلوی با ایجاد خیابان‌های مستقیم در بافت قدیمی شهرها، عناصر جدید زندگی شهری و فضاهای تجاری در جداره خیابان‌ها ساخته شدند و اغلب بازارها به تدریج دچار ایستایی و رکود شدند. پس از انقلاب اسلامی نیز با گسترش شهرنشینی و توسعه مراکز خرید در بافت‌های جدید و نیز اجرای طرح‌های نوین شهری، بازارهای قدیمی هرچه بیشتر با نزول نقش و جایگاه مواجه شدند.

۳-۲- ویژگی‌های ساختاری بازار

با توجه به این‌که در پژوهش‌های مرتبط با شهر ایرانی-

اورامانی، ۱۳۹۰) و (زنگی‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۱) و (بنیاد ایران‌شناسی، ۱۳۹۲) و (شبان، ۱۳۹۵) و (لک و حکیمیان، ۱۳۹۶) و (طیسی و خادم‌زاده، ۱۳۹۹) و (بحریه و همکاران، ۱۳۹۹) و (رضایی و همکاران، ۱۴۰۰) و (Bonine, 1990) و (Werner, 2000) و (Assari et al., 2011) و (Ru- kayah, 2012) و (Pourjafar et al., 2014) و (Wohl, 2015) و (Aliyah et al., 2017) و (Ouria, 2019). درباره بازار قدیمی سنج پژوهش‌هایی از نظر ساختار، محل استقرار، اجزا و عناصر و ارتباطات داخلی آن انجام شده است (زارعی، ۱۳۸۷) و (علیزاده و لاهوریور، ۱۳۸۸) و (فارسی و طالبی، ۱۳۹۴) و (فاطمی و همکاران، ۱۳۹۹) جهاد دانشگاهی و پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران (۱۳۸۸: ۲۴۳-۲۶۱) نیز، در کتاب بازار ایرانی (تجربه‌ای در مستندسازی بازارهای ایران) به تفصیل مطالب و مدارکی را درباره بازار شهر سنج ارائه نموده است ولی پژوهش حاضر با نگاهی متفاوت و با استناد به داده‌های نویافته به بررسی ویژگی‌های ساختاری بازار سنج پرداخته است.

۳- مبانی نظری پژوهش

مبانی نظری پژوهش شامل دو بخش اصلی است؛ بخش اول به بررسی کلی مفاهیم، تعاریف و سابقه بازارهای ایرانی و بخش دوم به گردآوری و دریافت مضامین و مفاهیم در ارتباط با ساختار بازار در پژوهش‌های مرتبط پرداخته است. یافته‌های بخش دوم معرف کدهای اولیه برای تحلیل محتوا در بخش روش‌شناسی است و بازار سنج را بر اساس آن با سایر بازارهای ایرانی مورد مقایسه قرار می‌دهد و تفاوت‌ها و علل و عوامل ایجادکننده آن را به عنوان یافته‌های اصلی پژوهش ارائه می‌نماید.

۳-۱- مفاهیم، تعاریف و سابقه بازار

بازار در فارسی میانه، ازارو و با ترکیب‌هایی چون ازارگ (بازاری)، ازارگان (بازرگان) و واژارید استفاده شده و منظور از آن محل معاملات و پیشه‌وری شهر است که در هسته مرکزی شهر جای دارد (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۷۲: ۳۰۶-۳۰۷) بازار به لحاظ واژه شناسی تأکیدی بر ایرانی بودن آن است (بهزادفر و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۵). این واژه ایرانی از

اسلامی به‌طور عام و بازارهای سنتی به‌طور خاص، تعریف و برداشت واحدی از ساختار بازار وجود ندارد، بنابراین به منظور معرفی مؤلفه‌های اصلی آن، مفاهیم و مضامین اصلی از توصیف‌های ساختاری و کالبدی بازار در پژوهش‌های مرتبط در راستای اهداف پژوهش برداشت شده است.

جدول ۱. تعریف ویژگی‌های ساختاری بازار در حوزه مطالعات

عنوان پژوهش	پژوهشگران	توصیف ساختاری و کالبدی بازار در پژوهش	مفاهیم و مضامین دریافتی از پژوهش	مؤلفه‌های اصلی
سیاحت‌نامه شاردن	شاردن، ۱۳۳۵	در بازار اصفهان جمعیت فراوان و همواره در حال حرکت دیده می‌شود.	شکل‌گیری بازار در کناره/ امتداد محور اصلی ارتباطی شهر	نحوه استقرار فضایی-کالبدی بازار
ایران و قضیه ایران	کرزن، ۱۳۴۹	در تمام طول روز در مسیر بازار زندگی جریان دارد و بازار مسیر اصلی ارتباطی است.		
در مورد مشکل بازار	WIRTH, 1974	بازارها در طول تاریخ غالباً در گذرهای اصلی ایجاد شده و رشد یافته‌اند		
موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران	اشرف، ۱۳۵۹	در کنار بنای مسجد جامع شاهراه اصلی شهر و بازارها قرار داشتند.		
سفرنامه کمپیر	کمپیر، ۱۳۶۳	جمعیت فراوان در طول مسیر بازار در حرکت است.		
ایران، کلد و شوش	دیولافوا، ۱۳۷۱	جمعیت زیاد در مسیر بازار شهرهای کاشان و اصفهان در حال حرکت است.		
نقش بازار در ساختار فضایی شهر اسلامی	شفقی، ۱۳۷۸	بازار در شهرهای اسلامی - شرقی محور اصلی ارتباطی با نقاط مهم شهری را شکل می‌داد		
حس وحدت	اردلان و بختیار، ۱۳۷۹	در شهرهای ایرانی، مرکز به مثابه یک نقطه واحد به مرور زمان حرکت می‌کند و محور یا عنصر خطی بازار را به وجود می‌آورد.		
از شار تا شهر	حبیبی، ۱۳۹۱	بازار به عنوان ستون فقرات شهر از دل شار میانی تا شار بیرونی گسترش می‌یافت.		
نقش بازارها به عنوان عامل وحدت بخش در شهرهای سنتی ایران: بازار اصفهان	Pourjafar et al., 2014	در بسیاری از شهرهای تاریخی، مسیرهای اصلی رفت‌وآمد در امتداد راسته‌های اصلی بازار ایجاد شده و شکل و فرم بازارهای قدیمی و شهر بر هم منطبق است.		
تاریخ شهرسازی جهان اسلام	پاتولو کوننو، ۱۳۸۴	بازار مرکزی شهر عموماً در طول مسیر معبر اصلی به سمت دروازه‌های شهر گسترش می‌یافت.		
ریخت‌شناسی بازار	رجبی، ۱۳۸۶	بازار در کنار محور اصلی ارتباطی شهر شکل می‌گرفت.		
بازارهای ایرانی	سلطان‌زاده، ۱۳۸۳	بازار مهم‌ترین محور و شاهراه ارتباطی شهرهای قدیمی بود.		
بازار ایرانی، تجربه‌ای در مستندسازی بازارهای ایران	جهاد دانشگاهی، پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران، ۱۳۸۸	بازارها در حاشیه مهم‌ترین گذر شهری به وجود می‌آیند که در امتداد راه برون‌شهری قرار داشت.		
نقش و کارکرد اجتماعی بازارهای سنتی شهرهای ایران	بهزادفر و همکاران، ۱۳۸۸	بازار اصلی در امتداد مهم‌ترین راه شروع می‌شود و تا مرکز شهر امتداد می‌یابد		
تعاریف و مفاهیم بازارهای شهری ایران	سعیدنیا، ۱۳۸۸	گذر اصلی بازار از دروازه شهر شروع و به مرکز شهر ختم می‌شد و در واقع محور اصلی ارتباطی و گذرگاه رفت‌وآمد شهر بود.		
تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران (از آغاز تا دوران قاجار)	پاکزاد، ۱۳۹۰	بازار به‌طور معمول فاقد طرحی از پیش اندیشیده شده بود و در گذر زمان در امتداد مهم‌ترین گذرهای شهر شکل گرفته و گسترش می‌یافت.		
سیری در تجارب مرمت شهری از ونیز تا شیراز	فلامکی، ۱۳۵۷	در شهرهای قدیمی ایران، بازار هیچ وقت به صورت کامل طرح نمی‌شد و همواره آماده پذیرش انعطاف‌های زیادی در زمینه فضایی و کاربری بود.	تکمیل تدریجی بازار فاقد طرح از پیش اندیشیده	
تاریخ شهرسازی جهان اسلام	کوننو، ۱۳۸۴	بازار غالباً از ساختاری معمارانه و مناسب برخوردار نبوده و عموماً در طول مسیر معبر اصلی به سمت دروازه‌های شهر گسترش می‌یافت.		

ساختار شکلی بازار	از شار تا شهر	حبیبی، ۱۳۹۱	ساختار بازارها از اشکال ساده آغاز شده و در تحول خود به پیچیدگی فضایی و انتظام دست یافته‌اند.
	تاریخ طبری (تاریخ الرس و الملوک)	طبری، ۱۳۷۳	- شکل‌گیری بازار در محور میان دو دروازه شهر - شکل‌گیری بازار در محور میان یک دروازه و مسجد جامع یا قصر حاکم - شکل‌گیری در راه میان دو مسجد بزرگ - شکل‌گیری در محور میان ارگ با مسجد جامع و یا یکی از استحکامات شهری و یا مرکز شهر
	دانشنامه جهان اسلام: حرف «ب» جزء سوم	بنیاد دائره‌المعارف اسلامی، ۱۳۷۲	از نظر ساختار و شکل، بازارها به گونه‌های تک‌محوری (خطی یا طولی)، چند محوری، صلیبی (مقاطع) و منظومه‌ای تقسیم‌بندی شده‌اند.
	نقش بازار در ساختار فضایی شهرهای اسلامی	شفقی، ۱۳۷۸	بازارها در شهرهای اسلامی دارای گسترش طولی هستند و طول بازارهای ایران بیشتر از سایر کشورهای اسلامی است برای مثال در اصفهان ۲۵۰۰ متر، در تبریز ۱۵۰۰ متر و در تهران ۹۰۰ متر و عرض معمولی آن از ۴ تا ۸ متر است.
	حس وحدت	اردلان و بختیار، ۱۳۷۹	در شهرهای ایرانی، مرکز به مثابه یک نقطه واحد به مرور زمان حرکت می‌کند و محور یا عنصر خطی بازار را به وجود می‌آورد.
	بازارهای ایرانی	سلطان‌زاده، ۱۳۸۳	بیشتر بازارهای ایرانی به شکل خطی هستند زیرا در امتداد راه‌ها و معابر شکل می‌گرفتند.
	تاریخچه شکل شهری: قبل از انقلاب‌های صنعتی	Morris, 2013	- بازارهای خطی در دو سوی مسیر اصلی شهر از دروازه تا مسجد امتداد می‌یابد. - بازارهای مجتمع که به صورت چندین ردیف بازار خطی در جوار هم عینیت فضایی کالبدی پیدا می‌کند.
	تاریخچه شکل شهری: قبل از انقلاب‌های صنعتی	Morris, 2013	بازارهای متمرکز معمولاً به دور هسته‌ای خاص با اشکال هندسی متفاوت شکل می‌گیرد.
	بازارهای ایرانی	سلطان‌زاده، ۱۳۸۳	بعضی از بازارهای ایرانی در دو حالت موقتی و ادواری و یا در کنار یک فضای شهری با فرمی متمرکز به شکل میدان تشکیل می‌شدند بازار میدان نقش جهان اصفهان، بازار میدان گنجعلی‌خان کرمان، بازار میدان خان یزد و سیزه‌میدان تهران نمونه‌ای از بازارهای متمرکز هستند در این میدان‌ها، دکان‌های بازار در پیرامون میدان و در کنار فضای باز و رو به میدان ساخته شده‌اند.
	اتصال فضایی و پیوستگی بازار با عناصر اصلی شهر	بازارهای ایرانی	سلطان‌زاده، ۱۳۸۳
آشنایی با معماری اسلامی ایران		پیرنیا، ۱۳۸۹	برای بررسی شکل‌گیری شهرها، نخستین مورد، بررسی و تحلیل بازار آن است.
نقش و کارکرد اجتماعی بازارهای سنتی شهرهای ایران		بهزادفر و همکاران، ۱۳۸۸	بازار به وسیله معابر اصلی به دروازه‌های شهر وصل شده و در فاصله دروازه‌های شهر و بازار، محلات مسکونی استقرار یافته‌اند.
از شار تا شهر		حبیبی، ۱۳۹۱	در شهرهای مختلف ایران ابتدا بازار و میدان ساخته می‌شدند، سپس مردم به دور آن‌ها سکنی می‌گرفتند و محله‌ای جدید برپا می‌شد.
عوامل موثر در توسعه ساختاری بازارهای تاریخی ایران مطالعه موردی: بازار تبریز		Pourjafar et al., 2013	قرارگیری محلات مسکونی در پیرامون و نزدیکی بازار به دلیل نیاز و سهولت دسترسی آن‌ها به این عنصر اصلی شهر بود.
نقش بازارها به عنوان عامل وحدت بخش در شهرهای سنتی ایران: بازار اصفهان		Pourjafar et al., 2014	شکل‌گیری ساختار شهر سنتی ایرانی مبتنی بر بازار آن و یا عوامل سیاسی بوده است.
تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران (از آغاز تا دوران قاجار)	پاکزاد، ۱۳۹۰	ارگ و مسجد جامع به عنوان دو قطب جاذب مهم، بازار را به سوی خود می‌کشیدند و ارتباط تنگاتنگی میان آن‌ها وجود داشت.	
اتصال فضایی با ارگ حکومتی			

اتصال فضایی و پیوستگی بازار با عناصر اصلی شهر	اتصال فضایی با ارگ حکومتی	اصل اتصال در مکتب اصفهان در پی وصل کردن یک فضای شهری به دیگر فضاهاست و اصل تداوم به دنبال عبور میان فضاها و تغییر از فضایی به فضای دیگر است.	حبیبی، ۱۳۹۱	از شار تا شهر	
	همجواری با مسجد جامع		بازار در بیشتر شهرهای اسلامی در جوار مسجد جامع شهر و متصل به آن است و از نظر معماری مکمل آن است.	شفقی، ۱۳۷۸	نقش بازار در ساختار فضایی شهرهای اسلامی
			فضاهای مهم شهری مانند مسجد جامع، مدارس بزرگ علمیه و بسیاری از نمادها در لبه بازار و یا با فاصله اندکی از آن قرار داشتند. مسجد جامع به طور معمول در کنار بازار ساخته می‌شد.	سلطان‌زاده، ۱۳۸۳	بازارهای ایرانی
			بازارها با مسجد جامع ارتباط اجتماعی و کالبدی نزدیکی داشتند. در شهرهای اسلامی تازه‌ساز ابتدا مسجد جامع را بنا می‌کردند و سپس بازارها را در کنار آن می‌ساختند. در شهرهای قدیمی مسجد جامع را در محل مناسبی در کنار بازارها پی می‌افکندند.	اشرف، ۱۳۵۹	موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران
			موقعیت مسجد جامع در شهرهای اسلامی است همواره عامل استقرار بازار در مجاور خود بوده است.	BONINE, 1990	جهت مقدس و ساختار شهر: تحلیلی مقدماتی از شهرهای اسلامی مراکش
			در شهرهای اسلامی بازارها به مسجد جامع وابستگی کالبدی و کارکردی نزدیکی داشتند.	قبادیانی، ۱۳۶۷	سفرنامه ناصر خسرو
			در شهرهای اسلامی بین فضاهای مقدس و مکان زندگی که عالی‌ترین نمونه‌اش بازار است، فاصله وجود ندارد و در یک مکان جمع می‌شوند.	بمات، ۱۳۶۹	شهر اسلامی
			تغییر مهم در سازمان کالبدی بازار و تنظیم فضائی مجدد آن را، وجود مسجد جامع ایجاد می‌کند.	حبیبی، ۱۳۹۱	از شار تا شهر

۴- روش پژوهش

این نوشتار به دلیل اتکا به داده‌های کیفی و روش‌های تفسیری متن، به لحاظ روش‌شناسی در گروه پژوهش‌های کیفی قرار می‌گیرد و روش اصلی تحلیل داده‌ها در آن، از نوع تحلیل محتوای کیفی هدایت شده است. در تحلیل محتوای کیفی هدایت شده فهم و تفسیر مضامین به کار رفته در متون، نسبت به شمارش کمی واژگان و عبارات دارای اهمیتی مضاعف است. در این پژوهش بر مبنای روش‌های رایج نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی، نمونه‌هایی از مطالعات و پژوهش‌های مرتبط انتخاب شده است که رسیدن به اهداف مدنظر را تسهیل نمایند و در واقع تمرکز بر متونی بوده است که با توجه به هدف تحقیق حاوی اطلاعات بیشتری هستند (اسمعیلی و همکاران، ۱۴۰۲). بر این اساس انتخاب پژوهش‌های مورد استفاده در بخش مبانی نظری و پیشینه پژوهش که بستری برای تحلیل محتوا در بخش‌های بعدی هستند، براساس مفاهیم کلیدی نظیر بازار، بازار قدیمی، شهر ایرانی اسلامی، ساختار شهر ایرانی و ... بوده است. به‌طور کلی در ارتباط با موضوع مورد مطالعه علاوه بر اسناد تصویری، در میان منابع علمی منتشر شده (کتب و مقالات)، ۷۰ منبع مورد

شناسایی قرار گرفتند و سپس بر اساس ارتباط محتوایی با موضوع مورد مطالعه که بیشتر به آن‌ها اشاره گردید، ۴۵ منبع به‌عنوان متون اصلی جهت تحلیل محتوای کیفی انتخاب شدند و در ادامه تحلیل و بررسی‌های لازم بر روی آن‌ها انجام گرفت.

۵- معرفی محدوده مورد پژوهش

شهر سنندج «سنه» بعنوان مرکز استان کردستان در منطقه کوهستانی رشته کوه زاگرس با متوسط ارتفاع ۱۵۳۰ متر از سطح دریا واقع شده است. این شهر از نظر تقسیمات چهارگانه اقلیم ایران، در اقلیم سرد (کوهستان‌های غربی) قرار می‌گیرد (کسمایی، ۱۳۹۲: ۸۳). سابقه تاریخی سنندج به لحاظ سکونت‌گاهی، به دوران قبل از اسلام برمی‌گردد (دولت‌شاهی، ۱۳۶۳: ۱۲۵-۱۵۰). تاریخ‌های ثبت شده بر الواح گورهای واقع در یکی از قبرستان‌های قدیمی شهر (قبرستان شیخان) دارای قدمتی بیش از نصد سال است. بدلیسی در سال ۱۰۰۵ هـ. ق نخستین بار از «سنه» نام برده (۱۳۷۷: ۲۱) و مورخین محلی از سال ۱۲۱۴ هـ. ق به بعد، از ساخت شهر سنندج در سال ۱۰۴۶ هـ. ق به دستور شاه صفی و توسط سلیمان خان اردلان (والی کردستان) بنا به

موقعیت شهر سنندج به عنوان مرکز سیاسی-اداری منطقه، آن را تبدیل به مکانی مناسب جهت ساخت و عرضه صنایع دستی و انجام فعالیت‌های بازرگانی نمود به طوری که تقاضا برای کالا، شهر و پیرامون را به صورت یک شبکه به هم پیوسته درآورد و کاروان‌هایی از این شهر به سلیمانیه، همدان، کرمانشاه، آذربایجان و سایر نقاط رفت و آمد می‌کردند (زارعی، ۱۳۸۷: ۳۴). بازار سنندج در جهت پاسخ‌گویی به یک فضای تجاری و متمرکز نمودن ساختار اقتصادی منطقه در شهر، توسط سلیمان‌خان اردلان در دوره صفوی و در ضلع شرقی قلعه حکومتی، به وسیله معماران برجسته اصفهانی ساخته شد. مورخین محلی به موقعیت بازار در خارج از ارگ حکومتی (در روض) و ساخت همزمان آن با سایر عناصر شهری اشاره کرده‌اند (اردلان کردستانی، ۱۳۷۹: ۷۱؛ وقایع‌نگار کردستانی، ۱۳۸۱: ۳۱؛ سنندجی، ۱۳۶۶: ۱۲۲؛ مردوخ کردستانی، ۱۳۷۹: ۳۳۲).

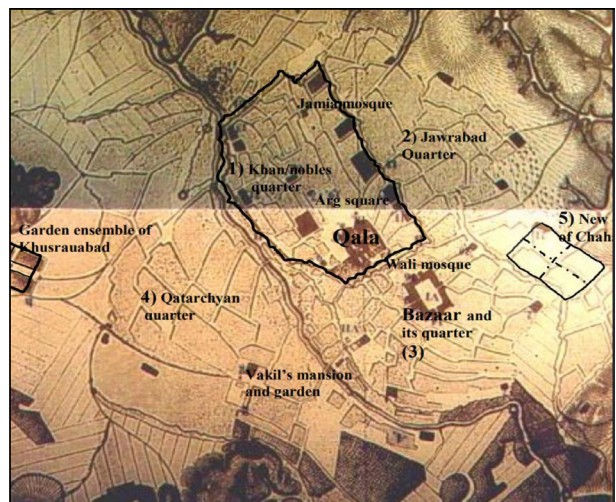
بازار دارای ساختاری مستطیل شکل بود (جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۸: ۲۴۴) و پیرامون میدانی بزرگ احداث گردید. در متون تاریخ محلی، جز اشاره‌ای کوتاه از ایازی (۱۳۷۱: ۵۰۴) سخنی از میدان نیست، اما در نقشه ترسیمی سال ۱۸۵۱ میلادی برای نخستین بار، نام میدان «علاف خان» برای آن ثبت شده است (مه‌ریار و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۹۷). بازار سنندج سال ۱۳۱۱ شمسی در زمان رضا شاه بر اثر خیابان‌کشی‌های جدید به دو بخش بازار آصف در جنوب و بازار سنندجی در شمال خیابان سیروس (انقلاب) تقسیم شد (ایازی، ۱۳۷۱: ۵۰۴) و فضای باز داخلی آن (میدان علاف خان) به پیروی از حضور عنصر خیابان، به صورت بی‌قاعده‌ای مورد اشغال خرده‌فروشی‌ها و مغازه‌های واجد الگوی مصرف جدید قرار گرفت.

۶- یافته‌های پژوهش و بحث

در این بخش با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی هدایت شده به درک مضامین و مفاهیم ویژگی‌های ساختاری بازارهای قدیمی ایرانی در پژوهش‌ها و مطالعات مرتبط پرداخته شده است. در تحلیل محتوای کیفی هدایت شده، اساس تحلیل‌ها را نظریه‌های موجود و یا نتایج پژوهش‌های پیشین به عنوان کدهای اولیه و راهنم تشکیل می‌دهند.

دلایل سیاسی و نظامی خبر داده‌اند (مردوخ کردستانی، ۱۳۷۹: ۳۳۲؛ وقایع‌نگار کردستانی، ۱۳۸۱: ۲۶؛ اردلان کردستانی، ۱۳۷۹: ۷۰). این شهر پیش از سال ۱۰۴۶ ه. ق روستایی کوچک بوده که طایفه‌ای به نام زرین کفش (به کردی: کوش زرین) در آن زندگی می‌کردند (مردوخ کردستانی، ۱۳۷۹: ۲۶۳). از آن خاندان با همان نام خانوادگی، اکنون در شهر سنندج ساکن هستند.

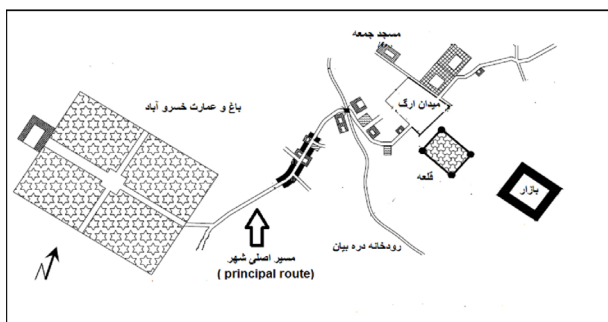
شهر ساخته شده با ساختاری متأثر از مفهوم شهر-قلعه‌ها (Alizadeh, 2005: 23) و مشابهت با شهرهای کهن ایران زمین، از سه لایه فضایی تشکیل شده بود؛ قلعه حکومتی در مرکز با عناصری نظیر نارین قلعه و میدان والی با دیوارهای حفاظ شده، محله خواص یا شهر میانی و دارای دیوار حفاظتی و محله عوام یا شهر بیرونی که فاقد حفاظ بود. عناصر شهری شامل بازار و محله‌های مسکونی متأثر از نقش سیاسی-نظامی شهر، به صورت اقماری به دور قلعه حکومتی استقرار یافته بودند (شکل ۱) (مه‌ریار و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۹۷؛ بابانی، ۱۳۷۹: ۱۹۰؛ علیزاده و لاهوریور، ۱۳۸۸: ۵۹). ساختار کالبدی و فضایی شهر که شامل عناصر ارگ حکومتی، بازار، محله بزرگان یا خواص و چهارباغ قدیم بود تا دوره قاجار فاقد تغییرات عمده بود و از این دوره به بعد، چهارباغ که در شمال بازار واقع شده بود به محله چهارباغ تبدیل شد و همراه با محله قطارچیان و چهارباغ خسروآباد به شهر افزوده شدند.

شکل ۱. اولین سند تصویری شهر سنندج در سال ۱۸۵۰ م، ساختار شهر و محلات آن

منبع: (مه‌ریار و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۹۶)

شکل‌گیری بازار در امتداد محور اصلی شهر در سنج همگام با سایر شهرهای ایرانی نبوده است. ماهیت سیاسی-نظامی شهر موجب شد که عمارت خسروآباد (کاخ حکومتی) و قلعه حکومتی به عنوان کانون‌های اصلی شهر ایفای نقش کنند و محور اصلی ارتباطی شهر بین این دو نقطه تعریف شود. نظارت شدید حکومت بر محور اصلی ارتباطی به دلیل عبور و مرور عناصر حکومتی، سبب عدم شکل‌گیری فعالیت‌های گوناگون در آن شد. این عامل موجب شد که ساختار از پیش طراحی شده بازار فاقد ارتباط مستقیم به راه اصلی فضایی-کالبدی شهر باشد (شکل ۳) و این شرایط موجب عدم پویایی ساختار کالبدی بازار و حفظ شکل متمرکز و اولیه آن در طول زمان بوده است.

شکل ۳. شکل‌گیری محور اصلی ارتباطی شهر میان ارگ حکومتی و عمارت خسروآباد
منبع: (علیزاده، ۱۳۸۸: ۶۶)

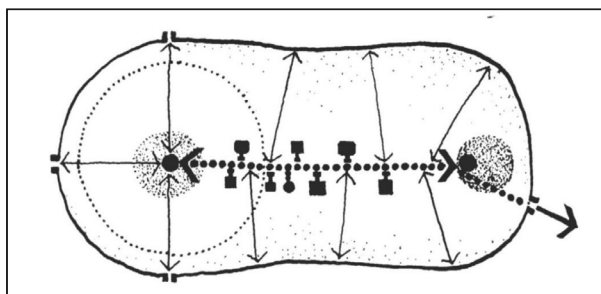
۶-۲- ساختار شکلی بازار

شکل بازار ایرانی در دوره اسلامی غالباً به صورت خطی امتداد یافته از دروازه‌ها به مرکز شهر توصیف و تبیین شده است. تاریخ طبری (۱۳۷۳) در شرح وقایع تاریخی به چهار گونه مختلف از بازار شامل؛ (۱) بازار در محور میان دو دروازه شهر (۲) بازار در محور میان یک دروازه و مسجد جامع شهر یا قصر حاکم (۳) بازار در راه میان دو مسجد بزرگ (۴) بازار در محور میان ارگ و مسجد جامع یا میان ارگ و یکی از استحکامات شهری و یا مرکز شهر اشاره کرده که نشانگر خطی بودن فرم بازار در همگی آنها است. موریس^(۶) (۲۰۱۳) شکل بازار شهرهای اسلامی را در سه دسته قرار داده است: «بازارهای خطی که در دو سوی مسیر اصلی شهر از دروازه تا مسجد امتداد می‌یابد، بازارهای مجتمع که به صورت چندین ردیف بازار خطی در جوار هم

بر همین اساس برای مقایسه ویژگی‌ها و تفاوت‌های ساختاری بازار قدیمی شهر سنج با سایر بازارهای ایرانی از تفسیر و مفهوم محتوای متون بررسی شده در جداول ۱، به عنوان کدهای اولیه و راهنما برای دسته‌بندی مؤلفه‌های اصلی شناخت ساختار بازار استفاده شده است. جدول ۲ یافته‌های تحلیلی این پژوهش را با استفاده از رویکرد هدایت شده و مقایسه مفاهیم به دست آمده از بازارهای ایرانی با بازار قدیمی شهر سنج نشان می‌دهد.

۶-۱- نحوه استقرار فضایی-کالبدی بازار

مجموعه بازار به عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر شهر ایرانی-اسلامی عموماً در راستای محور اصلی ارتباطی شهر استقرار پیدا می‌کرد و سایر عناصر شهری به دور آن کالبد می‌یافتند. از نظر ویرت؛ بازارها در طول تاریخ غالباً در گذرهای اصلی ایجاد شده و رشد یافته‌اند (رجبی، ۱۳۸۶: ۲۷). به باور کوننو (۱۳۸۴: ۶۹) «بازار مرکزی شهر عموماً در طول مسیر معبر اصلی به سمت دروازه‌های شهر گسترش می‌یافت». استقرار بازار در راستای محور اصلی شهر را می‌توان با مفهوم نقطه و خط در پژوهش اردلان و بختیار (۱۳۷۹: ۸۹) مقایسه نمود. آنها معتقدند در شهرهای ایرانی، مرکز به مثابه یک نقطه واحد به مرور زمان حرکت می‌کند و محور یا عنصر خطی بازار را به وجود می‌آورد که دارای بیشترین عملکرد مذهبی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است (شکل ۲). در مطالعات مختلف دیگر، به جمعیت فراوان همواره در حال حرکت در بازارهای شهرهای ایرانی و جریان زندگی شهری در تمامی ساعات روز در آنها اشاره شده است (دیولافوا، ۱۳۷۱: ۲۱۰؛ شاردن، ۱۳۳۵: ۵۱؛ کمپر، ۱۳۶۳: ۱۹۴؛ کرزن، ۱۳۴۹: ۴۰۴).

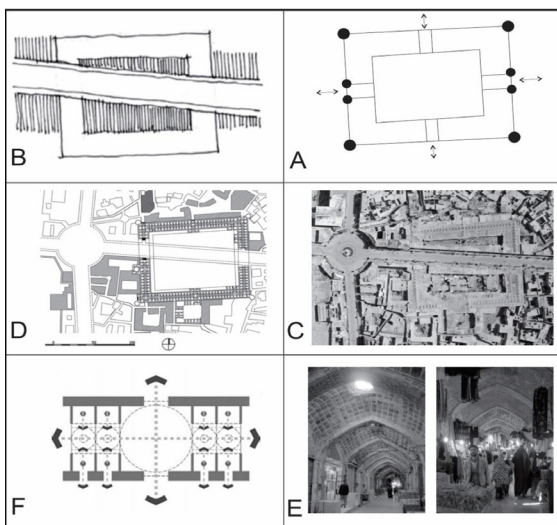

شکل ۲. حرکت نقطه در فضا در طول زمان و شکل‌گیری بازار
منبع: (اردلان، ۱۳۷۹: ۸۹)

عینیت فضایی کالبدی پیدا می‌کند و بازارهای متمرکز که معمولاً به دور هسته‌ای خاص با اشکال هندسی متفاوت شکل می‌گیرند». شکل بازار سنندج در هیچ‌کدام از این دسته‌بندی‌ها قرار نمی‌گیرد و دارای ساختاری منحصر به فرد است. براساس پژوهش‌های انجام شده توسط **سلطان‌زاده (۱۳۸۳: ۹۶)** «ساختار بازارهای ایرانی در دو دسته خطی (شکل غالب آن) و متمرکز (به شکل میدان) تقسیم‌بندی می‌شوند که نوع خطی به دو صورت ارگانیک (غیرمستقیم) و طراحی شده (یا مستقیم) بودند».

بازار شهر سنندج از نظر ساختاری و شکلی با نوع متمرکز آن مطابقت دارد. بازارهای ایرانی در دو حالت به صورت متمرکز شکل می‌گیرند: نخست، در حالتی که بازاری ادواری یا موقت به صورت بازارگاه و متمرکز در فضایی باز کنار راه یا معبری پدید می‌آید. دوم، در حالتی که یک میدان شهری یا ناحیه‌ای به شکل طراحی شده یا در مواردی به شکل ارگانیک و طراحی نشده بعنوان بازار نیز مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت (**سلطان‌زاده، ۱۳۸۳: ۹۷**). بازار شهر سنندج به دلیل ساختار منظم و طراحی شده آن به حالت دوم بازارهای متمرکز بیشتر شباهت دارد. تفاوت اصلی بازار سنندج با حالت دوم بازارهای متمرکز، شکل قلعه مانند آن و نحوه استقرار مغازه‌ها و حجره‌های فروش در آن است. خارج بودن بازار از محدوده ارگ حکومتی و لزوم ایجاد امنیت در آن، موجب ایجاد قلعه بازاری همراه با برج و بارو در آن شد (**جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۸: ۲۴۴**) که در پلان ترسیم شده از بازار توسط روس‌ها در سال ۱۸۵۱ میلادی، برج و باروی آن نشان داده شده است (مهریار و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۹۶) (شکل ۴-۱). این عامل ساختار شکلی بازار قدیمی سنندج را از سایر بازارهای ایرانی متمایز می‌نماید. از طرفی در بازارهای متمرکز غالباً دکان‌ها یا در پیرامون میدان و در کنار فضای باز ساخته شده‌اند (میدان امام در اصفهان) و یا در پشت رواق‌های مشرف به میدان (میدان خان یزد) قرار می‌گیرند (**سلطان‌زاده، ۱۳۸۳: ۹۸**).

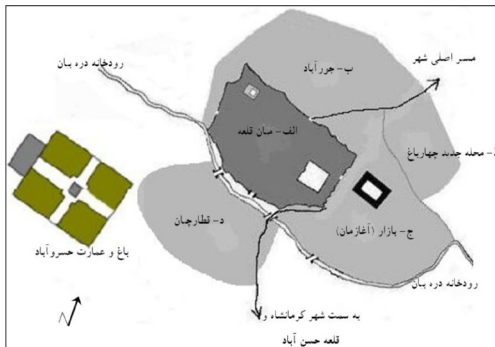
از دیگر تفاوت‌های ساختاری بازار قدیمی سنندج با بیشتر بازارهای ایرانی، در فرآیند شکل‌گیری آن است. در شهرهای قدیمی ایران، بازار هیچ وقت به صورت کامل طرح نمی‌شد و همواره آماده پذیرش انعطاف‌های زیادی در زمینه فضایی و کاربری بود (**فلامکی، ۱۳۸۷: ۱۴۱**). بازار سنندج از نظر طراحی از پیش اندیشیده شده، قابل مقایسه با بازارهای لار، میدان گنجعلی‌خان کرمان و میدان نقش جهان اصفهان است، اما ساخت یک‌باره و کامل آن بصورت همزمان با سایر عناصر اصلی شهر که موجب پایه‌گذاری و استقرار شهر سنندج شدند، وجه متمایز کننده آن است. بررسی‌های انجام شده توسط **زارعی (۱۳۸۷: ۳۷)** نشان می‌دهد که ویژگی‌های معماری، فرم و شکل راسته‌ها و حجره‌ها و هماهنگی شکلی در سقف بازار نشانگر از پیش طراحی شدن آن و جنس و قدمت مصالح به کار رفته در پی و سطوح خارجی و داخلی دیوارهای آن مؤید ساخت یک‌باره آن است.

شکل ۴. ۱- ساختار قلعه مانند بازار (اقتباس شده از نقشه ترسیمی روس‌ها در سال ۱۸۵۱ میلادی) -B ساختار کنونی بازار -C عکس هوایی بازار در سال ۱۳۳۵ خورشیدی -D پلان بازار -E راسته‌های بازار -F نحوه قرارگیری مغازه‌های بازار منبع تصاویر B و C و D و E: (**جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۸: ۲۴۳-۲۵۵**)

بازارهای ایرانی در دو حالت به صورت متمرکز شکل می‌گیرند: نخست، در حالتی که بازاری ادواری یا موقت به صورت بازارگاه و متمرکز در فضایی باز کنار راه یا معبری پدید می‌آید. دوم، در حالتی که یک میدان شهری یا ناحیه‌ای به شکل طراحی شده یا در مواردی به شکل ارگانیک و طراحی نشده بعنوان بازار نیز مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت (**سلطان‌زاده، ۱۳۸۳: ۹۷**). بازار شهر سنندج به دلیل ساختار منظم و طراحی شده آن به حالت دوم بازارهای متمرکز بیشتر شباهت دارد. تفاوت اصلی بازار سنندج با حالت دوم بازارهای متمرکز، شکل قلعه مانند آن و نحوه استقرار مغازه‌ها و حجره‌های فروش در آن است. خارج بودن بازار از محدوده ارگ حکومتی و لزوم ایجاد امنیت در آن، موجب ایجاد قلعه بازاری همراه با برج و بارو در آن شد (**جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۸: ۲۴۴**) که در پلان ترسیم شده از بازار توسط روس‌ها در سال ۱۸۵۱ میلادی، برج و باروی آن نشان داده شده است (مهریار و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۹۶) (شکل ۴-۱). این عامل ساختار شکلی بازار قدیمی سنندج را از سایر بازارهای ایرانی متمایز می‌نماید. از طرفی در بازارهای متمرکز غالباً دکان‌ها یا در پیرامون میدان و در کنار فضای باز ساخته شده‌اند (میدان امام در اصفهان) و یا در پشت رواق‌های مشرف به میدان (میدان خان یزد) قرار می‌گیرند (**سلطان‌زاده، ۱۳۸۳: ۹۸**).

در بازار سنندج دکان‌ها به صورت خطی در طرفین معبری عبوری پشت به میدان استقرار و تشکیل چهار راسته اصلی را داده‌اند که شرایط اقلیمی و سردسیر بودن منطقه، این ویژگی را به بازار تحمیل نموده است (**علیزاده و لاهوریور،**

شکل ۵. استقرار محلات اصلی شهر به دور قلعه حکومتی
منبع: (علیزاده، ۱۳۸۸: ۶۵)

۶-۳-۲- اتصال با ارگ حکومتی

ساختار شکلی و کالبدی بازار و میدان علافخان سنندج به دلیل مشارکت هنرمندان و معماران اصفهانی در ساخت وسازهای شهر سنندج و حضور سلیمان خان اردلان (حاکم وقت سنندج) در شهر اصفهان (مردوخ کردستانی، ۱۳۷۹: ۲۸۴-۲۸۳) متأثر از اندیشه‌های شهرسازی و معماری مکتب اصفهان بوده و الگوی خود را از میادین نقش جهان اصفهان و گنجعلی خان کرمان گرفته است. فضای بازار و میدان از نظر شکل کلی و قرارگیری فضاهای پیرامونی، قابل مقایسه با میدان گنجعلی خان در کرمان است (یوسف‌زمانی و همکاران، ۱۳۸۲: ۹۲؛ زارعی، ۱۳۸۷: ۳۶؛ جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۸: ۲۴۴). تفاوت عمده آن‌ها، عدم تداوم فضایی بازار سنندج در ایجاد ارتباط با میدان والی (میدان ارگ) و همچنین نحوه قرارگیری دکان‌های آن نسبت به میدان علافخان است. بررسی‌ها نشان داد که حصار قلعه حکومتی و توپوگرافی سایت از مهم‌ترین عوامل اثرگذار در عدم اتصال فضایی میان بازار و میدان ارگ بوده است (شکل ۶). میدان ارگ با قرارگیری در داخل قلعه حکومتی با حصار حفاظتی دارای عملکردی نظامی و سیاسی بود. از طرف دیگر بازار به عنوان مکانی عمومی در خارج از این دیوار حفاظتی واقع شده بود، بنابراین دیوار حفاظتی مانع از ایجاد ارتباط میان بازار و میدان می‌شد. همچنین قرارگیری میدان ارگ و قلعه حکومتی با توجه به ماهیت ذاتی و نظامی شهر در مرتفع‌ترین قسمت سایت، ناتوانی در چنین تداومی را از نظر شرایط توپوگرافی موجب شده است. میرزا شکرالله سنندجی (۱۳۶۶: ۸۴) در مورد قلعه حکومتی نوشته است:

۶-۳-۱- اتصال فضایی و پیوستگی بازار با عناصر اصلی

شهر

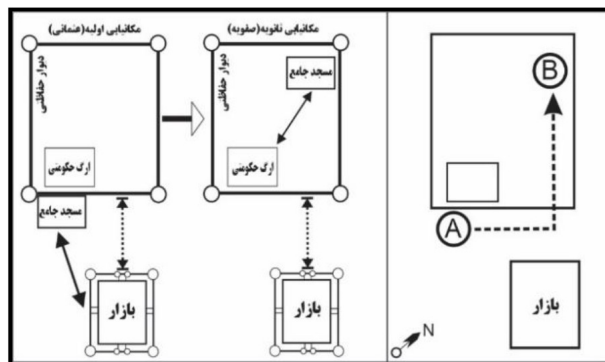
۶-۳-۱- پیوستگی با محلات

بازار و محله به عنوان دو عنصر اصلی شهر در دوره اسلامی، همواره دارای ارتباط تنگاتنگ و در پیوند با یکدیگر بوده‌اند و محلات اصلی شهر، غالباً پیرامون بازار شکل می‌گرفتند. در این زمینه پیرنیا (۱۳۸۹: ۹۸) معتقد است «برای بررسی شکل‌گیری شهرها، نخستین مورد، بررسی و تحلیل بازار آن است». بر اساس شواهد تاریخی از شهرهای مختلف ایران، قبل از این‌که محله‌ای برپا شود، ابتدا بازار و میدان ساخته می‌شدند، سپس مردم به دور آن‌ها سکنی می‌گرفتند و محله‌ای جدید برپا می‌شد. بدین گونه شهر به دور بازارها تنیده می‌شد و بازار ستون فقرات شهر را در دوره اسلامی شکل می‌داد (حبیبی، ۱۳۹۱: ۴۷-۴۸). قرارگیری محلات مسکونی در پیرامون و نزدیکی بازار به دلیل نیاز و سهولت دسترسی آن‌ها به این عنصر اصلی شهر بود، زیرا علاوه بر آن‌که مردم برای خرید و تأمین نیازهای روزانه خود نیاز داشتند که به کرات به بازار مراجعه نمایند، عناصر اصلی شهر نظیر مسجد جامع و سایر مراکز مذهبی، آموزشی و میادین اصلی شهر در مجاورت بازار قرار داشتند (Pourjafar et al., 2013: 275). یک دیدگاه رایج بیان می‌کند که شکل‌گیری ساختار شهر سنتی ایرانی مبتنی بر بازار آن و یا عوامل سیاسی بوده است (Pourjafar et al., 2014: 11).

شکل‌گیری شهر سنندج بر اساس ایده طراحی شهر-قلعه‌ها و تقدم جایگاه سیاسی بر نقش اقتصادی آن، موجب شد که مرکز ثقل شهر به جای بازار، بر اساس مرکز قدرت (قلعه حکومتی) تعریف شود (Ailzadeh, 2021: 61). به بیان دیگر محلات در شهر سنندج، برخلاف روال غالب شهرهای ایرانی نه در جوار و ارتباط با بازار، بلکه به صورت مجموعه‌ای از شبه روستاهایی که به دلیل پیشینه اجتماعی و جایگاه شغلی خود از یکدیگر منفک شده بودند، در خارج از دیوارهای حفاظتی، به صورت اقماری به دور قلعه حکومتی شکل گرفته بودند.

راه‌های ارتباطی اصلی بود، اما در دوره‌های بعد، مسجد جامع هم به عنوان یکی از عناصر اثرگذار در شکل‌گیری و گسترش بازار ایفای نقش کرده است.

در شهر سنندج، وجود نزاع‌های نظامی و سیاسی موجب فقدان برقراری ارتباط و اتصال فضایی میان بازار و مسجد جامع شد. بر اساس شواهد تاریخی، پاشای بابان به عنوان نماینده دربار عثمانی در سال ۱۱۲۴ هـ. ق شهر سنندج را فتح کرد و مسجد جامع و مدرسه‌های را در دامنه تپه حکومتی و مشرف به بازار بنا نهاد (اردلان کردستانی، ۱۳۷۹: ۷۴). کاوش‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد که این مسجد چسبیده به دیواره قلعه حکومتی و در خارج از آن احداث شده بود (زاعری، ۱۳۸۶: ۱۷۴-۱۸۲). پس از به قدرت رسیدن امان‌اله خان (۱۲۱۴-۱۲۳۹ هـ. ق)، مسجد جامع قبلی که در جوار بازار به عنوان نمادی قوی از حضور رقیب خودنمایی می‌کرد، تخریب شد و مسجد جامع کنونی (مسجد دارالاحسان)، طی سال‌های ۱۲۲۶ تا ۱۲۳۲ هـ. ق در موقعیتی دورتر از بازار، در محله خواص (خوانین) و در میان دیوار حفاظتی بنیان گردید (زاعری، ۱۳۸۵: ۱۲) (شکل ۷). تغییر موقعیت و قرارگیری مسجد جامع جدید در فاصله‌ای دورتر از بازار و در داخل محدوده دیوار شهر میانی، موجب تضعیف ارتباط و گسست فضایی مابین بازار و مسجد جامع شد.

شکل ۷. تغییر موقعیت مسجد جامع نسبت به بازار
A. موقعیت مسجد جامع در دوره استقرار حکومت عثمانی
B. موقعیت مسجد جامع در دوره صفوی

«این قلعه از هر طرف بیست زرع ارتفاع دارد و در وقت لزوم برای سرکوب همه شهر است».

شکل ۶. مقایسه میدان‌های علاف‌خان سنندج و گنجعلی‌خان کرمان

a. میدان گنجعلی‌خان b. کریدور ارتباطی میدان گنجعلی‌خان و میدان ارگ c. میدان ارگ (۱- بازار و میدان علاف‌خان - ۲- ارگ حکومتی - ۳- میدان ارگ - ۴- دیوار حفاظتی)
منبع تصاویر: (جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۸: ۱۴۵-۲۴۴) (Alizadeh et al, 2019: 245)

۳-۳-۶- همجواری با مسجد جامع

موقعیت بازار و مسجد جامع شهر سنندج نسبت به هم و اتصال فضایی میان آن‌ها، در تقابل با شهر اسلامی در مفهوم عام و شهر ایرانی در مفهوم خاص قرار می‌گیرد، زیرا در ساختار فضایی آن‌ها، مسجد جامع در جوار بازار است، یا این‌که تداوم بازار ساختاری فضایی را در ارتباط با مسجد جامع به وجود می‌آورد. در این زمینه از دیدگاه فلامکی (۱۳۹۶: ۱۲۹) «مسجد جامع نمی‌تواند از بازار منفک یا اینکه در فاصله دوری از آن قرار گیرد، زیرا رکن اصلی قدرت مذهبی شهر می‌باشد». از نظر بوناین (Bonine, 1990: 55)، جهت راسته اصلی بازار از در ورودی مسجد تبعیت می‌کند و به عبارت دیگر جهت بازار را مسجد جامع یا مکان متبرکه تعیین می‌کند. به اعتقاد احمد اشرف (۱۳۵۳: ۱۹) «بنای مسجد جامع به عنوان مرکز روحانی شهر و منطقه زیر نفوذ آن، در محل مناسبی در کنار شاهراه اصلی شهر و یا در محل برخورد شاهراه‌های اصلی (بازار)، در محوطه‌ای بزرگ مستطیل شکل بنا می‌شد». از نظر حبیبی (۱۳۹۱: ۴۶) نیز: «تغییر مهم در سازمان کالبدی بازار و تنظیم فضائی مجدد آن را، وجود مسجد جامع ایجاد می‌کند». به نظر می‌رسد اگر چه در ابتدای دوره اسلامی مهم‌ترین عامل در ایجاد بازارهای ارگانیک در فرهنگ معماری و شهرسازی ایرانی،

جدول ۲. تفاوت‌های ساختاری بازار قدیمی سنندج با سایر بازارهای ایرانی در دوره اسلامی و علل و عوامل آن

مؤلفه‌ها	بازارهای ایرانی در دوره اسلامی	بازار قدیمی سنندج	علل و عوامل
نحوه استقرار فضایی-کالبدی بازار	در امتداد محورهای اصلی ارتباطی شهر	خارج از محور اصلی ارتباطی شهر	تعریف شدن محور اصلی ارتباطی شهر میان دو کانون اصلی قدرت (قلعه حکومتی و عمارت خسروآباد)
	شکل‌گیری تدریجی و انعطاف‌پذیر	شکل‌گیری یک‌باره و غیرمنعطف با ساختاری منظم	ساخت یک‌باره به همراه سایر عناصر اصلی شهر
	غالباً بصورت خطی و گاه‌ب‌بصورت متمرکز	متمرکز بصورت چهارگوشه دارای برج و بارو	تفکرات شهرسازی و معماری مکتب اصفهان استقرار در خارج از دیوار حفاظتی و لزوم ایجاد امنیت
	در نوع متمرکز استقرار مغازه‌ها پیرامون میدان و مشرف به آن	استقرار مغازه‌ها در طرفین راسته‌ها و پشت به میدان	شرایط اقلیمی و سردسیر بودن منطقه
پیوستگی و اتصال فضایی با عناصر اصلی شهر	محللات	شکل‌گیری محللات پیرامون قلعه حکومتی	ساختار قلعه‌ای و محوریت قلعه در شهر
	ارگ حکومتی	در نوع بازارهای متمرکز پیوستگی و اتصال فضایی میان بازار و ارگ حکومتی (میدان-گنجعلی‌خان کرمان)	فقدان پیوستگی و تداوم فضایی میان بازار و ارگ حکومتی
	مسجد جامع	همجواری با مسجد جامع	دارای فاصله از مسجد جامع
			رقابت و نزاع‌های سیاسی و نظامی قرارگیری مسجد جامع در داخل دیوار حفاظتی

۷- نتیجه‌گیری

بازار از ادوار گذشته تاکنون همواره از عناصر اصلی و کلیدی شهرهای ایرانی و اسلامی بوده است و در فرآیند شکل‌گیری و تغییر و تحولات ساختاری و کالبدی آن عوامل متعددی دخیل بوده‌اند. نتایج پژوهش نشان داد ویژگی‌های ساختاری و کالبدی بازار قدیمی سنندج تا حد زیادی نشأت گرفته از نقش سیاسی و نظامی شهر و ساختار شهر-قلعه‌ای آن بوده است. به طوری که علی‌رغم موقعیت مناسب بازرگانی و تجاری شهر سنندج در سطح منطقه، در طراحی و استقرار بازار، صرفاً بر بعد کالبدی با محوریت و

مرکزیت قلعه حکومتی تأکید شده و بعد کارکردی شامل عملکردهای اقتصادی و تجاری، اجتماعی، ارتباطی، فرهنگی و مذهبی در اولویت بنیان‌گذاران آن نبوده است. این عامل باعث ایجاد تفاوت‌های ساختاری در بازار قدیمی شهر سنندج نسبت به سایر بازارهای ایرانی در دوره اسلامی شده است. این تفاوت‌ها را می‌توان در مؤلفه‌هایی نظیر نحوه استقرار فضایی-کالبدی بازار، ساختار شکلی بازار و اتصال فضایی و پیوستگی بازار با عناصر اصلی شهر، ملاحظه نمود. در خصوص تفاوت ساختار بازار سنندج با سایر بازارهای ایرانی به لحاظ مؤلفه نحوه استقرار فضایی-کالبدی می‌توان

قدیمی سنندج با بازارهای ایرانی نظیر میدان گنجعلی‌خان کرمان دارای تفاوت است. به این صورت که تداوم و پیوستگی فضایی میان بازار و ارگ حکومتی در میدان گنجعلی‌خان کرمان وجود دارد اما در بازار قدیمی سنندج به دلیل شرایط توپوگرافی و قرارگیری قلعه حکومتی در مکانی مرتفع‌تر و همچنین وجود دیوار حفاظتی پیرامون ارگ حکومتی، پیوستگی و تداوم فضایی میان بازار و ارگ حکومتی وجود ندارد. در خصوص تفاوت همجواری مسجد جامع با بازار نتایج نشان داد در شهرهای ایرانی بازار با مسجد جامع همجوار بوده اما در شهر سنندج به عللی نظیر رقابت و نزاع‌های سیاسی و نظامی و قرارگیری مسجد جامع در داخل دیوار حفاظتی، این همجواری وجود ندارد از آنجایی که مطالعات **میرزا شکرالله سنندجی (۱۳۶۲)**، **مردوخ کردستانی (۱۳۷۹)**، **کردستانی (۱۳۷۹)**، **یوسف‌زمانی و همکاران (۱۳۸۲)**، **زارعی (۱۳۸۵)**، **زارعی (۱۳۸۷)**، **علیزاده و همکاران (۱۳۸۸)**، **جهاد دانشگاهی (۱۳۸۸)** و **علیزاده (۲۰۲۱)** به نحوی به عوامل شناسایی شده در پژوهش حاضر در ایجاد تفاوت‌های ساختاری میان بازار قدیمی سنندج با سایر بازارهای ایرانی اشاره شده است، لذا نتایج پژوهش حاضر با مطالعات ذکر شده همسو بوده و این مهم در افزایش اعتبار نتایج حاصل شده تأثیر به‌سزایی دارد.

در مجموع می‌توان چنین عنوان کرد که بازار قدیمی شهر سنندج دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی است که حفظ و نگهداری از آن را برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان، مدیران، کسبه، شهروندان و ... به یک ضرورت تبدیل کرده است. بینش‌های حاصل از این پژوهش می‌تواند به عنوان پایه‌ای برای انجام مطالعات آکادمیک گسترده‌تر و یا نتایج کاربردی‌تر در برنامه‌ریزی و طراحی شهر سنندج و یا شهرهای با شرایط مشابه کمک نماید. این پژوهش بستر و محوری را جهت انجام تحقیقات آتی شامل مطالعات تطبیقی با سایر بازارهای ایرانی در دوره‌های مختلف تاریخی و یا در مناطق مختلف جغرافیایی را نیز فراهم نموده است.

۸- پی‌نوشت‌ها

1- Wirth

چنین عنوان کرد که بر خلاف بازارهای ایرانی در دوره اسلامی که اغلب در امتداد محورهای اصلی ارتباطی شهر شکل گرفته‌اند بازار قدیمی سنندج خارج از آن استقرار یافته است که علل و عوامل ایجادکننده این تفاوت، ملاحظات امنیتی و تعریف شدن محور اصلی ارتباطی شهر در میان دو کانون اصلی قدرت (قلعه حکومتی و عمارت خسروآباد) بوده است.

در ارتباط با مؤلفه ساختار شکلی بازار، نتایج نشان داد بیشتر بازارهای ایرانی دارای روند شکل‌گیری تدریجی و انعطاف‌پذیر بوده‌اند اما بازار سنندج دارای روند شکل‌گیری یک‌باره و غیرمنعطف با ساختاری منظم بوده است که علت آن را می‌توان به طراحی از پیش اندیشیده شده بازار و ساخت هم‌زمان آن همراه با سایر عناصر شهر نسبت داد. از نظر ساختار شکلی، غالب بازارهای ایرانی دارای شکلی خطی و گاهاً به‌صورت متمرکز هستند که بازار سنندج از این حیث با نوع دوم مشابهت دارد. با این تفاوت که بازار سنندج دارای شکل چهارگوشه منظم به همراه برج و بارو است که پیروی از تفکرات شهرسازی و معماری مکتب اصفهان در ساخت بازار و نیاز به ایجاد امنیت به دلیل استقرار در خارج از دیوار حفاظتی شهر، از علل اصلی آن هستند. از دیگر تفاوت‌های ساختار شکلی بازار قدیمی سنندج با بازارهای ایرانی از نوع متمرکز، می‌توان به نحوه استقرار مغازه‌ها در آن‌ها اشاره کرد؛ به‌طوری که در بازارهای متمرکز ایرانی مغازه‌ها پیرامون میدان و مشرف به آن استقرار یافته‌اند اما در بازار سنندج مغازه‌ها در طرفین راسته‌ها و پشت به میدان قرار گرفته‌اند که دلیل اصلی آن به شرایط اقلیمی و سردسیر بودن منطقه مربوط می‌شود. تفاوت در مؤلفه اتصال فضایی و پیوستگی با عناصر اصلی شهر در بازار ایرانی و بازار قدیمی شهر سنندج را می‌توان در سه عنصر محلات، ارگ حکومتی و مسجد جامع مورد بررسی قرار داد. به این صورت که در بازار ایرانی شکل‌گیری محلات در امتداد و یا پیرامون بازار بوده اما در شهر سنندج به علت ساختار قلعه‌ای و محوریت قلعه در شهر، شکل‌گیری محلات پیرامون قلعه حکومتی بوده است. در خصوص اتصال فضایی و پیوستگی با عنصر ارگ حکومتی، نتایج نشان داد علی‌رغم تشابه شکلی، بازار

- حسین حلیمی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۳- بنیاد ایران‌شناسی. (۱۳۹۲). *بازار تبریز و بازارچه‌های پیرامونی آن در دویست سال اخیر*. تهران: نشر بنیاد ایران‌شناسی.
- ۱۴- بهزادفر، مصطفی؛ نادری، سیدمجید و حمیده فروزان‌گهر. (۱۳۸۸). نقش و کارکرد اجتماعی بازارهای سنتی شهرهای ایران. *آبادی*، ۶۴، ۲۰-۱۴. <https://sid.ir/paper/464657/fa>
- ۱۵- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۹۰). تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران (از آغاز تا دوران قاجار). تهران: انتشارات آرمان‌شهر.
- ۱۶- پاک‌نژاد، نوید. (۱۳۹۴). واکوی نقش و کارکرد بازارهای سنتی در ایران و کشورهای اسلامی. *ماهنامه راه‌وساختمان*، ۹(۱۰۰)، ۴۱-۴۹.
- ۱۷- پوراحمد، احمد و موسوی، سیروس. (۱۳۸۹). ماهیت اجتماعی شهر اسلامی. *فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی*، ۲(۱)، ۱۱-۱. <https://sid.ir/paper/459809/fa>
- ۱۸- پوراحمد، احمد. (۱۳۷۶). *جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان*. کرمان: انتشارات مرکز کرمان‌شناسی.
- ۱۹- پورجعفر، محمدرضا و پورجعفر، علی. (۱۳۹۰). نقش سرمایه اجتماعی در وضعیت اقتصادی بازارهای سنتی ایران، *مدیریت شهری*، ۹، ۲۰۳-۲۲۱. <https://sid.ir/paper/477243/fa>
- ۲۰- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۸۹). *آشنایی با معماری اسلامی ایران*. تدوین غلامحسین معماریان، تهران: نشر سروش دانش.
- ۲۱- جهاد دانشگاهی، پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران. (۱۳۸۸). *بازار ایران، تجربه‌ای در مستندسازی بازارهای ایران*. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ۲۲- حبیبی، سید محسن. (۱۳۹۱). *از شار تا شهر*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۳- حسین‌زاده دلیر، کریم و آشنا، لاله. (۱۳۹۰). نظم بصری در شهرسازی سنتی ایران (مطالعه موردی: بازار تبریز). *نشریه علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی*، ۱۶(۳۷)، ۲۵-۵۷. https://geoplanning.ta-brizu.ac.ir/article_553_16.html
- ۲۴- خان‌محمدی، اکبر. (۱۳۸۶). بازار در ادب فارسی. *نشریه هفت شهر*، ۲۰، ۴-۱۰. <https://www.magiran.com/p611215>
- ۲۵- دانشنامه جهان اسلام. (۱۳۷۲). *بنیاد دایره‌المعارف اسلامی حرف «ب» جزء سوم*. تهران.
- ۲۶- دولت‌شاهی، عماد. (۱۳۶۳). *جغرافیای غرب ایران یا کوه‌های ناشناخته اوستا*. تهران: انتشارات عماد دولت‌شاهی.
- ۲۷- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۳۶). *لغت‌نامه*. تهران: چاپ

- 2- Ehlerz
3- Klark
4- Blacke
5- Haker

۹- منابع

- ۱- اردلان، نادر و بختیار، لاله. (۱۳۷۹). *حس وحدت*. ترجمه حمید شاهرخ، اصفهان: نشر خاک.
- ۲- اردلان کردستانی، مستوره. (۱۳۷۹). *تاریخ اردلان*. به کوشش ناصر آزادپور، ترجمه عبدالرحمن شرفکندی (هزار)، سندج: انتشارات بهرامی.
- ۳- اسمعیلی، محسن؛ نوریان، فرشاد و آیلین شیدایی. (۱۴۰۲). خوانش گفتمان‌های مفهومی قدرت در مطالعات شهری و شهرسازی. *اندیشه راهبردی شهرسازی*، ۲(۱)، ۲۰-۱. <https://doi.org/10.30479/ust.2024.19890.1138>
- ۴- اشرف، احمد. (۱۳۵۹). *موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران: دوره قاجاریه*. تهران: انتشارات پیام.
- ۵- اشرف، احمد. (۱۳۵۳). ویژگی‌های تاریخی شهرنشینی در ایران دوره اسلامی. *نامه علوم اجتماعی*، ۱(۴)، ۷-۴۹.
- ۶- اهلرز، اکارت. (۱۳۷۳). شهر شرق اسلامی: مدل و واقعیت. ترجمه محمدحسن ضیاء توانا و مصطفی مؤمنی، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، ۳۲، ۲۷-۶۵.
- ۷- ایازی، برهان. (۱۳۷۱). *آئینه سندج*. تهران: انتشارات مؤلف
- ۸- ایراندوست، کیومرث و بهمنی‌اورامانی، آرمان. (۱۳۹۰). تحولات کالبدی بازار سنتی در شهرهای ایران (مطالعه‌موردی: بازار کرمانشاه). *فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی*، ۲(۵)، ۱۵-۵.
- ۹- بابانی، عبدالقادر. (۱۳۷۹). *سیرالکراد: در تاریخ و جغرافیای کردستان*. به کوشش: محمدرئوف توکلی، تهران: نشر گلبانگ.
- ۱۰- بدلیسی، شرف‌الدین بن شمس‌الدین. (۱۳۷۷). *شرفنامه: تاریخ مفصل کردستان*. به اهتمام ولادیمیر ولییا مینوف، تهران: نشر اساطیر.
- ۱۱- بحریه، پروشا؛ طوفان، سحر و شب‌نم اکبری نامدار. (۱۳۹۹). بازخوانی سیر تحول معماری در ساختار بازار تبریز با تأکید بر زمینه‌گرایی. *فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی*، ۱۰(۳۹)، ۱۷-۵. <https://iic.ihss.ac.ir/Article/16214>
- ۱۲- بemat، نجم‌الدین. (۱۳۶۹). *شهر اسلامی*. ترجمه محمد

سیروس.

۲۸- دیوالفوا، ژان. (۱۳۷۱). *ایران*، کلد و شوش. ترجمه علی محمد فره‌وشی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
 ۲۹- رجبی، آریتا. (۱۳۸۶). *ریخت‌شناسی بازار*. تهران: نشر آگاه.
 ۳۰- رضایی، ناهیده؛ حق‌پرست، فرزین و رحمت محمدزاده. (۱۴۰۰). تحلیلی بر سیر تحول فضاهای تجاری معاصر شهر تبریز با تأکید بر بازار سنتی. *فصلنامه بوم‌شناسی شهری*، ۱۲(۲۵)، ۱۱۵-۱۳۶.

https://grup.journals.pnu.ac.ir/article_8712

<https://doi.org/10.30473/grup.2022.8712>

۳۱- زارعی، محمدابراهیم. (۱۳۸۵). *مسجد- مدرسه دارالاحسان سنندج*. سنندج: انتشارات اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری استان کردستان.

۳۲- زارعی، محمدابراهیم. (۱۳۸۶). *تغییر و تحولات شهر سنندج در دوران صفوی و قاجار از دیدگاه مطالعات باستان‌شناسی*. رساله دکتری، دانشگاه تهران، گروه باستان‌شناسی.

۳۳- زارعی، محمدابراهیم. (۱۳۸۷). *بازار و میدان علاف‌های سنندج*. مجله علمی-پژوهشی *دانشکده ادبیات و علوم انسانی*. دانشگاه تهران.

۳۴- زنگی‌آبادی، علی؛ علیزاده، جابر و بهزاد رنجبرنیا. (۱۳۹۱). *برنامه‌ریزی راهبردی برای ساماندهی بازارهای سنتی ایران* (مطالعه موردی: بازار سنتی تبریز). *فصلنامه مطالعات شهر*

ایرانی-اسلامی، ۳(۷)، ۱۳-۲۶. <https://sid.ir/paper/177364/fa>

۳۵- سعیدنیا، احمد. (۱۳۸۸). *تعاریف و مفاهیم بازارهای شهری ایران*. آبادی، ۶۴، ۶-۹.

۳۶- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۸۳). *بازارهای ایرانی*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

۳۷- سنندجی، میرزا شکرالله. (۱۳۶۶). *تحفه ناصری در تاریخ و جغرافیای کردستان*. به‌کوشش حشمت‌اله طیبی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

۳۸- شاردن، ژان. (۱۳۳۵). *سیاحت‌نامه شاردن*. ترجمه محمد عباسی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

۳۹- شبانه، رحیم. (۱۳۹۵). *بازار و بازاریان در تمدن اسلامی*. *فصلنامه پارسه*، ۱۶(۲۷)، ۹۷-۱۳۲. <http://ensani.ir/fa/arti-cle/380976>

۴۰- شفق، سیروس. (۱۳۷۸). *نقش بازار در ساختار فضایی شهرهای اسلامی*. *تحقیقات جغرافیایی*، ۱۴(۵۳-۵۲)، ۶۳-۷۸.

<http://noo.rs/zeSBx>

۴۱- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۷۳). *تاریخ طبری، تاریخ الرسل و الملوک (جلدهای سیزدهم تا جلد شانزدهم)*. ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: انتشارات اساطیر.

۴۲- طبسی، سید موسی‌الرضا و خادم‌زاده، محمدحسن. (۱۳۹۹). *بازشناخت مؤلفه‌های بازار در شهر ایرانی-اسلامی*.

اندیشه معماری، ۴(۷)، ۱۵۵-۱۷۱. <https://doi.org/10.30479/at.2020.11954.1366>

۴۳- علیزاده، هوشمند و لاهوریور، سیروان. (۱۳۸۸). *شخصیت فضایی-کالبدی هسته تاریخی شهر سنندج*. *نامه معماری و شهرسازی*، ۲(۱)، ۶۹-۵۷. <https://doi.org/10.30480/aup.2009.208>

۴۴- فارسی، علیرضا و طالبی، منیب. (۱۳۹۴). *مطالعه پدیده بازار سنتی سنندج از منظر پدیدارشناسی*. *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، ۷(۳)، ۲۷-۶۱. <https://doi.org/10.7508/isih.2015.27.002>

۴۵- فاطمی، الهام؛ طهماسبی، ارسلان و آلان فریدون. (۱۳۹۹). *مطالعه تطبیقی در بازارهای سنتی با تأکید بر مؤلفه‌های اجتماعی-اقتصادی نمونه موردی: بازارهای سنندج و سلیمانیه*. *فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۱۰(۳۸)، ۱۰۷۱-۱۰۸۷.

https://www.jgeoqeshm.ir/article_109478.html

۴۶- فلامکی، محمد منصور. (۱۳۵۷). *سیری در تجارب مرمت شهری از ونیز تا شیراز*. تهران: انتشارات وزارت مسکن و شهرسازی.

۴۷- فلامکی، محمد منصور. (۱۳۹۶). *باززنده سازی بناها و شهرهای تاریخی*. چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۴۸- قبادیانی، ناصر خسرو. (۱۳۶۷). *سفرنامه ناصر خسرو*. به کوشش نادر وزین‌پور، تهران: چاپخانه سپهر.

۴۹- کرزن، جورج. (۱۳۴۹). *ایران و قضیه ایران*. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

۵۰- کسمائی، مرتضی. (۱۳۹۲). *اقلیم و معماری*. تهران: نشر خاک.

۵۱- کمپفر، انگلبرت. (۱۳۶۳). *سفرنامه کمپفر*. ترجمه: کیکاووس جهانداری، تهران: انتشارات خوارزمی.

۵۲- کونثو، یائولو. (۱۳۸۴). *تاریخ شهرسازی جهان اسلام*. ترجمه سعید تیزقلم زنوزی، تهران: انتشارات شرکت عمران و بهسازی.

and the built environment. *Environ. Res.*, 2(2), 153-164.

6- Alizadeh, H., Bahrami, B., & Farahani, L. M. (2019). Geophysical setting and urban form of a traditional city: examination of the Kurdish city of Sanandaj, Iran. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Urban Design and Planning*, 172(6), 237-247. <https://doi.org/10.1680/jurdp.18.00011>

7- Alizadeh, H., & Lahorpour, S. (2009). Spatial-physical character of the historical core of Sanandaj city. *Journal of Architecture and Urbanism*, 1(2), 57-69. [In Persian]. <https://doi.org/10.30480/aup.2009.208>

8- Ardalan Kurdistani, M. (2000). *History of Ardalan. With the efforts of Azadpour*. translated by Sharafkandi. Sanandaj: Bahrami Publications. [In Persian].

9- Ardalan, N., & Bakhtiar, L. (2000). *sense of unity. Translated by Hamid Shahrokh*. Esfahan: Khak Publications. [In Persian].

10- Ashraf, A. (1975). Historical characteristics of urbanization in Iran during the Islamic period. *Social Science Letters*, 1(4), 49-7. [In Persian].

11- Ashraf, A. (1980). *Historical obstacles to the growth of capitalism in Iran: Qajar period*. Tehran: Payam Publications. [In Persian].

12- Ashraf, Ahmad. (1988). Bazaar-Mosque Alliance: The Social Basis of Revolts and Revolutions, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 1(4). <https://www.jstor.org/stable/20006873>

13- Assari, A., Mahesh, T. M., Emtehani, M. R., & Assari, E. (2011). Comparative sustainability of bazaar in Iranian traditional cities: Case studies in Isfahan and Tabriz. *International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering (IJTPE)*, 9(3), 4. <http://www.ijotpe.com/IJTPE/IJTPE-2011/IJTPE-Issue9-Vol3-No4-Dec2011>

14- Ayazi, B. (1992). *Sanandaj mirror*. Tehran: Author Publications. [In Persian].

15- Babani, A. (1999). *Views of Kurds: The history and geography of Kurdistan*. By Tavakoli. Tehran: Gholbang

۵۳- گیرشمن، رومن. (۱۳۷۴). *ایران از آغاز تا اسلام*. ترجمه محمد معین، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

۵۴- لک، آزاده؛ حکیمیان، پانته‌آ. (۱۳۹۶). کنکاشی در ریخت شناسی بازار ایرانی با رویکرد نظریه های فضایی شهر موارد مطالعاتی: بازار شیراز و کرمان. صفحه، ۲۷ (۷۶)، ۱۰۹-۱۳۴. https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100396.html

۵۵- مردوخ کردستانی، شیخ محمد. (۱۳۷۹). *تاریخ مردوخ (تاریخ کرد و کردستان و توابع)*. تهران: نشر کارنگ.

۵۶- مهریار، محمد؛ شامیل، فتح‌اله‌یف؛ فخاری تهرانی، فرهاد و قدیری، بهرام. (۱۳۷۸). *اسناد تصویری شهرهای ایرانی دوره قاجار*. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی و سازمان میراث فرهنگی کشور.

۵۷- وقایع‌نگار کردستانی، علی‌اکبر. (۱۳۸۱). *حدیقه ناصریه و مرآت الظفر*. به کوشش محمد رؤف توکلی، تهران.

۵۸- یوسف زمانی، مهرداد؛ مولانایی، صلاح‌الدین؛ علیزاده، هوشمند و بنفشی، منصور. (۱۳۸۲). *سیر تحول ساختار فضایی-کالبدی بافت قدیم سنندج با تأکید بر فضاها و الگوهای معماری با ارزش*. طرح پژوهشی، دانشگاه کردستان

References

1- Academic Jihad, University of Tehran Fine Arts Campus. (2009). *Iranian bazaar - an experience in documenting Iranian bazaars*. Tehran: Academic Jihad Publications. [In Persian].

2- Aliyah, I., Setioko, B., & Pradoto, W. (2017). Spatial variety and distribution of traditional bazaars in Surakarta as potential factors in improving spatial-based management. *Journal of Geomatics and Planning*, 4(1), 63-74. <https://doi.org/10.14710/geoplanning.4.1.63-74>

3- Alizadeh, H. (2005). The Kurdish City of Sanandaj: an analysis of its formation and historical development until 1930. *Journal of Kurdish Studies*, 5, 103-126. <https://doi.org/10.2143/JKS.5.0.578758>

4- Alizadeh, H. (2021). Building a traditional Kurdish city: The urban morphology of Sanandaj. Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-981-16-3634-9>

5- Alizadeh, H., & Habibi, K. (2008). Structural elements

- Publications. [In Persian].
- 16- Badlisi, Sh. (1998). *Sharafnameh: A detailed history of Kurdistan*. By Vladimir and Minov. Tehran: Asatir publications. [In Persian].
- 17- Bahriyeh, P., & Akbari, N. (2020). Investigation and Determination of the Evolution Process of Architecture in the Structure of the Tabriz bazaar with emphasis on contextualism. *Iranian-Islamic City Studies*, 39(39), 5. [In Persian]. <https://iic.ihss.ac.ir/Article/16214>
- 18- Bamat, N. (1990). *Islamic city*. Translated by Halimi, M. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian].
- 19- Behzadfar, M. Naderi, M & Forozan Gohar, H. (2009). The social role and function of traditional bazaars in Iranian cities. *Abadi*, (64). [In Persian]. <https://sid.ir/paper/464657/fa>
- 20- Bonine, M. E. (1990). The sacred direction and city structure: a preliminary analysis of the Islamic cities of Morocco. *Muqarnas*, 50-72. <https://doi.org/10.2307/1523121>
- 21- Chardin, Jean. (1956). *Chardin's travelogue*. Translated by Mohammad Abbasi. Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian].
- 22- Cuneo, P. (2005). *The history of urban development in the Islamic world*. Translated by Tizqalam Zenozi, S. Tehran: Omran and Behsazi Publishing Company. [In Persian].
- 23- Curzon, G. (1970). *Iran and the case of Iran*. Translated by Vahid Mazandarani, G. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
- 24- Dehkhoda, A. (1957). *Dictionary*. Tehran: Siroos Press. [In Persian].
- 25- Dieulafoy, J. (1992). *Iran, Kalde and Shush*. Translated by Farahoshi, A. Tehran: Tehran University Press. [In Persian].
- 26- Dolatshahi, E. (1984). *The geography of western Iran or the unknown mountains of Avesta*. Tehran: Dolatshahi Publications. [In Persian].
- 27- Ehlers, E. (1994). Eastern Islamic city: model and reality. Translated by Zia Tawana and Momeni, *Geographical Research Quarterly*, 32, 27-65. [In Persian].
- 28- Encyclopedia of Islamic World. (1993). Islamic Encyclopedia Foundation, letter "B". Tehran. [In Persian].
- 29- Farsi, A., & Talebi, M. (2015). Studying the phenomenon of the traditional bazaar of Sanandaj from the perspective of phenomenology. *Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in Humanities*, 7(3), 27-61. [In Persian]. <https://doi.org/10.7508/isih.2015.27.002>
- 30- Fatemi, E., Tahmasebi, A., & Fereydoun, A. (2019). A comparative study in traditional bazaars with an emphasis on socio-economic components of a case study: the bazaar of Sanandaj and Sulaymaniyah. *Quarterly Journal of Geography (Regional Planning)*, 10(38), 1071-1087. [In Persian]. https://www.jgeogeshm.ir/article_109478.html
- 31- Flamaki, M. M. (1978). *A journey through urban restoration experiences from Venice to Shiraz*. Tehran: Publications of the Ministry of Housing and Urban Development. [In Persian].
- 32- Flamaki, M. M. (2016). *Revival of historical buildings and cities*. Tehran: Tehran University Press. [In Persian].
- 33- Girshman, R. (1995). *Iran from the beginning to Islam*. Translated by Moin, M. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
- 34- Habibi, S, M. (2011). *From city to city*. Tehran: Tehran University publications. [In Persian].
- 35- Hosseinzadeh Delir, K. & Ashna, L. (2010). Visual order in Iran's traditional urban planning (case study: Tabriz bazaar). *Geography and Planning*, 16(37), 25-57. [In Persian]. https://geoplanning.tabrizu.ac.ir/article_553_16.html
- 36- Irandoost, K. & Bahmani Oramani, A. (2011). Structural transformations of traditional Bazaar in Iranian cities (Kermanshah Bazar). *Journal of studies on Irani-*

- an Islamic city*, 2(5), 5-15. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/177407>
- 37- Iranology Foundation. (2012). *Tabriz bazaar and its surrounding bazaars in the last two hundred years*. Tehran: House of Iranology Foundation publications. [In Persian].
- 38- Kempfer, E. (1984). *Kempfer's travelogue*. Translation by Jahandari, k. Tehran: Kharazmi Publications. [In Persian].
- 39- Kasmai, M. (2012). *Climate and architecture*. Tehran: Khak Publications. [In Persian].
- 40- Khanmohammadi, A. (2007). Bazaar in Persian literature. *Haft Shahr magazine*, 20, 4-10. [In Persian]. <https://www.magiran.com/p611215>
- 41- Lak, A., & Hakimian, P. (2016). Digging into the morphology of the Iranian Bazaar with the approach of spatial theories of the city. Study cases: Shiraz and Kerman bazaars. *Soffeh*, 27(1), 109-134. [In Persian]. https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100396.html
- 42- Mardukh Kurdistani, S. M. (2000). *History of Mardukh (Kurdish history and Kurdistan and functions)*. Tehran: Karang Publications. [In Persian].
- 43- Mehryar, M., Shamil, F., Fakhari Tehrani, F., & Qadiri, B. (1999). *Visual documents of Iranian cities during the Qajar period*. Tehran: Press of Shahid Beheshti University and Cultural Heritage Organization of the country. [In Persian].
- 44- Morris, A. E. J. (2013). History of urban form before the industrial revolution. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315841199>
- 45- Ouria, M. (2019). Sustainable urban features and their relation with environmental satisfaction in commercial public space: an example of the Great Bazaar of Tabriz, Iran. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 11(1), 100-121. <https://doi.org/10.1080/19463138.2019.1579726>
- 46- Paknejad, N. (2014). Analyzing the role and function of traditional bazaars in Iran and Islamic countries. *Road and Construction Monthly*, 9(100), 41-49. [In Persian].
- 47- Pakzad, J. (2011). *History of the city and urbanization in Iran (from the beginning to the Qajar era)*. Tehran: Arman-shahr Publications. [In Persian].
- 48- Pirnya, M. (2010). *Getting to know the Islamic architecture of Iran*. Edited by Memarian, G. Tehran: Soroush Danesh Publications. [In Persian].
- 49- Pourahmad, A. & Mousavi, S. (2010). The social nature of the Islamic city. *Iranian Islamic City Studies*, 1(2), 1-11. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/459809/fa>
- 50- Pourahmad, Ahmad. (1997). *Geography and Functions of Kerman bazaar*. Kerman: Kerman Science Center Publications. [In Persian].
- 51- Pourjafar, M. & Pourjafar, A. (2011). The role of social capital in the economic situation of traditional bazaars in Iran. *Urban Management*, 9(Special Letter), 203-221. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/477243/fa>
- 52- Pourjafar, M., Amini, M., Varzaneh, E. H., & Mahdavinjad, M. (2014). Role of bazaars as a unifying factor in traditional cities of Iran: The Isfahan bazaar. *Frontiers of Architectural research*, 3(1), 10-19. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2013.11.001>
- 53- Pourjafar, M., Nazhad Ebrahimi, A., & Ansari, M. (2013). Effective factors in structural development of Iranian historical bazaars case study: Tabriz Bazaar. J. Basic Appl, *Scientific Res*, 3(2), 272-282. <https://www.researchgate.net/publication/259474732>
- 54- Qabadiani, N. K. (1988). *Nasser Khosro's travelogue*. By Vezinpour, N. Tehran: Sepehr Printing House. [In Persian].
- 55- Rajabi, A. (2007). *Morphology of the Bazaar*. Tehran: Aghaz Publications. [In Persian].
- 56- Rezaei, N. Haqqarest, F. & Mohammadzadeh, R. (2022). An analysis of the evolution of contemporary commercial spaces in Tabriz with an emphasis on the traditional bazaar. *Scientific Quarterly of Urban Ecology*

- Research*, 12 (4 (25)), 115-136. [In Persian] https://grup.journals.pnu.ac.ir/article_8712.
- 57- Rukayah, R. S. (2012). Bazaar in Urban Open Space as Contain and Container Case study: Alun-alun Lama and Simpang Lima Semarang, Central Java, Indonesia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 50, 741-755. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.077>
- 58- Saeed Nia, A. (2009). Definitions and concepts of urban bazaars in Iran. *Abadi*, 64, 6-9. [In Persian].
- 59- Sanandji, M. Sh. (1977). *The Gift of Naseri in the history and geography of Kurdistan*. By Tabibi, H. Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian].
- 60- Shabana, R. (2015). Bazaar and Bazaar people in Islamic civilization. *Parse Quarterly*, 16(27), 132-97. [In Persian]. <http://ensani.ir/fa/article/380976>
- 61- Shafaqi, S. (1999). The role of the Bazaar in the spatial structure of Islamic cities. *Geographical Research Quarterly*, 14(53-52), 63-78. [In Persian]. <http://noo.rs/zeSBx>
- 62- Smaili, M. Noorian, F & Shidaei, A. (2024). Reading the conceptual discourses of “power” in urban studies and urban planning. *Urban Strategic Thought*, 2(1), 1-20. [In Persian]. <https://doi.org/10.30479/ust.2024.19890.1138>
- 63- Sultan Zadeh, H. (2004). *Iranian Bazaars*. Tehran: Cultural Research Office. [In Persian].
- 64- Tabari, M. (1994). *Tarikh al-Tabari, Tarikh al-Rasl and al-Muluk (13th to 16th volumes)*. Translated by Payandeh, A. Tehran: Asatir Publications. [In Persian].
- 65- Tabasi, S. M., & Khadimzadeh, M. H. (2020). Recognition of Bazaar components in Iranian-Islamic city. *Scientific Journal of Architectural Andisheh*, 4(7), 155-171. [In Persian]. <https://doi.org/10.30479/at.2020.11954.1366>
- 66- Utaberta, N., & Asif, N. (2019). The Role of Traditional Bazaars in the Traditional Islamic Cities: Case Studies of Tabriz Bazaar and Grand Bazaar Tehran. *International Journal of Engineering and Technology*, 8(1.9), 622-625. <https://www.researchgate.net/publication/337695906>
- 67- Vaghayenegar, A. A. (2002). *Hadigheh Nasiriyah and Merat Al-zafar*. By Tavakoli, M. Tehran. [In Persian].
- 68- Werner, C. (2000). An Iranian Town in Transition: A Social and Economic History of the Elites of Tabriz, 1747-1848 (Vol. 1). Otto Harrassowitz Verlag. www.harrassowitz-verlag.de
- 69- Wirth, E. (1974). Zum Problem Des bazaars. *Der Islam*.
- 70- Wohl, S. (2015). The Grand Bazaar in Istanbul: The emergent unfolding of a complex adaptive system. *International Journal of Islamic Architecture*, 4(1), 39-73. https://doi.org/10.1386/ijia.4.1.39_1
- 71- Yusef Zamani, M., Molanaei, S., Alizadeh, H., & Banafhi, M. (2003). *The evolution of the physical-spatial structure of old Sanandaj with emphasis on spaces and valuable architectural patterns*. Research project, University of Kurdistan. [In Persian].
- 72- Zangiabadi, A., Alizadeh, J., & Ranjbarnia, B. (2011). Strategic planning for organizing the traditional bazaars of Iran (case study: traditional bazaars of Tabriz). *Iranian Islamic City Studies*, 2(7), 13-26. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/177364/fa>
- 73- Zarei, M. I. (2006). *Darul Ahsan Mosque and School in Sanandaj*. Sanandaj: Publications of the General Department of Cultural Heritage and Tourism of Kurdistan Province. [In Persian].
- 74- Zarei, M. I. (2007). *The changes and transformations of Sanandaj city during the Safavid and Qajar periods from the point of view of archaeological studies*. PhD Thesis, University of Tehran, Department of Archaeology. [In Persian].
- 75- Zarei, M. I. (2008). Alafkhan Bazaar and square in Sanandaj. *Scientific Research Journal of Faculty of Literature and Human Sciences*. University of Tehran. [In Persian].